

# **TIBBİ BİLGİNİN İDEOLOJİK KULLANIMI ÜZERİNE OKUMALAR: YENİ BABİL KRONİKLERİNDE HASTALIKLAR VE BABİL TARİH YAZICILIĞI**

Gökhan Kağnıcı 

Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Uşak, Türkiye

## **Öz**

Bu çalışmada M.Ö. I. binyılın ikinci yarısında derlenen Yeni Babil Kronikleri'ndeki (ABC 1-7 ve MC 16-17, 21-26) hastalıklar ve sakatlıklarla ilgili kayıtlar ele alınacaktır. Bu kayıtlardaki bilgilerin söz konusu binyılın tıp tarihi açısından tarihsel değeri değerlendirilmeye çalışılacaktır. Özellikle metinlerin derlendiği zamandan önce hüküm sürmüş Mezopotamya ve Elam krallarının kimi zaman ölümcül sonuçları olan hastalıklarıyla ilgili detaylara odaklanılacaktır. Kâtipler tarafından daha ziyade siyasi ve askeri olayların kayıt altına alındığı kroniklerde bu tıbbi konulara neden yer verilmiş olabileceği üzerinde düşünmek, kralların hastalıklarıyla ilgili kayıt geleneğinin tarih yazımının siyasal, dinsel ve geleneksel yönleriyle olan ilişkilerine dair bazı değerlendirmelerde bulunabilmek açısından önemlidir. Böylece kralların tıbbi rahatsızlıklarıyla ilgili kayıtların kroniklerin gerçekçi ve yansız bir bakış açısıyla derlenen metinler olduğu yönündeki modern kabulün sorgulanmasındaki rolü tartışılacaktır. Çalışma M.Ö. 3. binyılın ortalarından M.Ö. 6. yüzyılın sonlarına kadarki dönemi içerecektir. Dolayısıyla bu dönemlerle ilgili kayıtlar içeren Weidner ve Eski Krallar Kronikleri gibi diğer kroniklere de yeri geldiğinde değinilecektir.

**Anahtar Kelimeler:** Yeni Babil Kronikleri, Krallar, Hastalıklar, Tarih yazıcılığı.

## ***IDEOLOGICAL READINGS THROUGH THE MEDICAL RECORDS: ILLNESSES IN THE NEO-BABYLONIAN CHRONICLES AND BABYLONIAN HISTORIOGRAPHY***

### **Abstract**

In this study, we will focus on the illnesses and disabilities mentioned in the Neo-Babylonian Chronicles Series (ABC 1-7 and MC 16-17, 21-26) which were compiled in the second half of the first millennium BC. The information in these records will be evaluated with regards to medical history in the first millennium BC. Particular attention will be given to the details concerning illnesses with

**Sorumlu yazar/ Corresponding author:** Gökhan Kağnıcı, gokhan.kagnici@usak.edu.tr

**Geliş Tarihi/Submitted:** 12.02.2019 **Kabul Tarihi/Accepted:** 27.06.2019

**DOI:** 10.26650/TurkJHist.2019.18004

**Cite this article as:** Kağnıcı, Gökhan, "Tıbbi Bilginin İdeolojik Kullanımı Üzerine Okumalar: Yeni Babil Kroniklerinde Hastalıklar ve Babil Tarih Yazıcılığı", *Turk J Hist* sayı 69 (2019), s.1-36.



Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

fatal consequences for Mesopotamian and Elamite kings who had ruled before the time that the texts were compiled. It is very important to think about why the medical problems in question are included in some of the chronicles since the chronicles speak of accounts of noteworthy political and military events in general. Including information about the medical disorders concerning kings, the chronicles contents can contribute to evaluations of the relationship between the political, religious and traditional aspects of Babylonian historiography. The modern assumption, that Neo-Babylonian and certain other chronicles are “models of historical probity” and impartial texts sharing a historical critique on the records of the kings’ illnesses, will be discussed. This study is related to the historical period between the middle of the third millenium and the end of the sixth century BC. In addition, other chronicles such as the Weidner Chronicle and the Chronicle of Early Kings concerning this period will be referenced considerably as well.

**Keywords:** Neo-Babylonian Chronicles, Kings, Illnesses, Historiography.

## Giriş

Eski Mezopotamyalıların “yakın ve uzak geçmişin” yazıya geçirilmeye değer bulunan olaylarını kaydetme biçimleri, onların yaşanmış olanı “ifade etme” geleneklerinin çerçevesini, sınırlarını ve boyutlarını göstermesi açısından önemliydi. Bu yazılı ifade geleneği zaman içerisinde dönemlere, amaçlara ve eğilimlere göre şekillenmiş, düzenlenmiş ve değişmişti. Eski Mezopotamya’da geçmişin olaylarından ve kişilerinden bahis, çoğu zaman güncel olana dair siyasi, askeri ve dini bir içerikle, niyetle ve kaygıyla yakından ilgiliydi. Orta ve Yeni Asur krallarının temelde siyasi ve askeri başarılarını ön plana çıkaran tek taraflı olay anlatımının baskın olduğu kral yazıtlarında ve genelde M.Ö. I. binyıla tarihlendirilen geçmişin kahraman kişilerinin (genellikle Sargon ve Naram-Sin gibi Akad krallarının) başrolü oynadığı otobiyografik içerikli edebi anlatılarda “tarihsel olan”, kendisinden bir takım dersler alınacak aktüel mesajlar olarak yeniden düzenlenmekteydi. Bu yeniden düzenleniş sürecinde olayların geçmiş zamanla ilişkisini göstermek için çoğu zaman açık ya da üstü kapalı bir zaman vurgusu yapılmaktaydı. Kral listeleri gibi çok fazla olay anlatımı içermeyen listeler, düzenleniş biçimlerinin de etkisiyle, akıp giden bir zaman algısını yansıtmada oldukça başarılıydı<sup>1</sup>. Ancak olay anlatımı ve zaman arasındaki ilişkiyi en iyi gösteren metinler olayların belirli bir kronolojik sıraya göre anlatıldığı kroniklerdi.

Hangi tür metinlerin “kronikler” olarak adlandırılabilceği ile ilgili daha önceden birtakım sınıflandırmalar yapılmaya çalışılmışsa da<sup>2</sup>, Grayson ve Glassner

1 A. K. Grayson, “Königslisten und Chroniken. B. Akkadisch.”, *Reallexikon der Assyrologie und vorderasiatischen Archaologie*, 6, Walter de Gruyter, Berlin-New York 1980-1983, s. 89-125.

2 J. A. Brinkman, “The Babylonian Chronicle Revisited”, *Lingering over Words, Studies in Ancient Near Eastern Literature in Honor of William L. Moran*, Eds. T. Abusch, John Huehnergard, Piotr Steinkeller, Harvard Semitic Studies 38, Scholars Press, Atlanta 1990; C. Waerzeggers, “The Babylonian Chronicles: Classification and Provenance”, *Journal of Near Eastern Studies*, 71/2, 2012, s. 286-287.

tüm kronikleri tek bir çalışmada bir araya getirmiş, dönemlere ve temalara göre yeniden tasnif etmiş ve transliterasyonları ile modern dillere çevirilerini vermişlerdir<sup>3</sup>. Grayson, “Babil Kronikleri Serisi” olarak tanımladığı 15 adet çivi yazılı metni bir bütün olarak sınıflandırmıştır<sup>4</sup>. O, söz konusu toplam 15 metnin birbirlerinin devamı olarak derlenen bir “serinin” parçaları olduğunu ileri sürmüştür<sup>5</sup>.

M.Ö. 7. ile 2. yüzyıl arasında tarihlendirilen Babil ve Asur kroniklerinin toplam sayısı 45 olarak verilmiştir<sup>6</sup>. Kronikler, Babil ve Asur ile çağdaşı diğer devletler açısından çoğu Babilli kâtipler tarafından önemli görülen yakın ve uzak geçmişin tarihsel olaylarının kısa ve öz bir anlatımla, belirli bir kronolojik sıra halinde derlendiği

- 3 A. K. Grayson, *Assyrian and Babylonian Chronicles*, TCS 5, Locust Valley, N.Y.: J. J. Augustin 1975 ve *Assyrian and Babylonian Chronicles*, TCS 5 (tekrar basım), Eisenbrauns, Winona Lake Indiana 2000; J. J. Glassner, *Chroniques mésopotamiennes*, Les Belles Lettres, Paris 1993 ve *Mesopotamian Chronicles*, SBLWAW 19, Ed. Benjamin Foster, Society of Biblical Literature, Atlanta 2004. Bu makalede söz konusu edilecek kronikler Grayson’un çalışmasına referansla “ABC” ve Glassner’in çalışmasına referansla “MC” şeklinde kısaltılarak numaralandırılacaktır.
- 4 Bu kroniklerden 1-7 numaralı olanlar Yeni Babil Kronikleri Serisi, 8-13b numaralı olanlar ise Geç Babil Kronikleri Serisi olarak ikiye ayrılmıştır. Yeni Babil Kronikleri Serisi, M.Ö. 747-734 yılları arası hüküm süren Babil kralı Nabu-nasir (Nabunassar) döneminden, M.Ö. 539 yılında Babil’in Persler tarafından ele geçirilmesinden kısa bir süre sonrası döneme kadarki olayları içermektedir. Geç Babil Kronikleri ise Babil’deki Pers hâkimiyetinin ilk yıllarından M.Ö. 3. yüzyılın sonlarına, aşağı yukarı Seleukos hanedanlığından II. Seleukos’un (M.Ö. 246-226) hükümdarlığına kadarki süreçle ilgili kayıtlar içermektedir. Grayson, *Assyrian and Babylonian Chronicles*, s. 8-28.
- 5 Grayson, *Assyrian and Babylonian Chronicles*, s. 22. Grayson, bu iddiasına kanıt olması açısından, Yeni Babil Kronikleri’nden ilkinin (ABC 1) mevcut üç kopyasından en sağlam ve okunaklı olan parçasının (1A) kolofonunun girişinde geçen *pirsu reštu* (“ilk bölüm”) ifadesini oldukça önemser. Bu ifade söz konusu tabletin başka tablet ya da tabletlerle bir ilişkisine işaret etse de, söz konusu 15 tabletin hepsinin birbirinin devamı olan bir serinin parçası olduğu önerisi tartışmalıdır. Bu konudaki tartışmalar için bkz. Brinkman, a.g.m., s. 84-87; Waerzeggers, a.g.m., s. 287, 297-298.
- 6 C. Waerzeggers, “Manuscript and Archive: Who Wrote and Read Babylonian Chronicles?”, *Conceptualizing Past, Present and Future: Proceedings of the Ninth Symposium of the Melammu Project*, Helsinki/Tartu, 18-24 Mayıs 2015, Eds. S. Fink - R. Rollinger, Ugarit-Verlag, Münster 2018, s. 336. Glassner (*Mesopotamian Chronicles*, s. 37), kronolojik içerikli bazı fragmanları da dâhil ederek bu sayının 48 ya da 53 olduğunu ifade eder. Ayrıca aynı kroniğin birden fazla farklı versiyonu da bulunmaktadır. Bu farklı versiyonlar ufak tefek değişiklikler olmakla birlikte büyük ölçüde birbirlerinin benzer kopyalarından oluşmaktadır. Aynı metnin farklı versiyonlarının kimi zaman başka başka dönemlerde kopyalandığı ve çeşitli yerlerden ele geçirildiği bilinmektedir. Bazılarının çift dilli kopyaları da bulunmaktadır. Örneğin ABC 19 numaralı Weidner Kroniği’nin (Glassner bu metni Esagila Kroniği (MC 38) olarak tanımlar) üç farklı versiyonu (A: Ass 13955 gv + B: 6.4 + C: VAT 14515) ve ayrıca çift dilli yazılmış bir fragmanı (BM 39202) mevcuttur. Bu versiyonlar Yeni Asur dönemine (A) ve Yeni Babil dönemine (B+C) tarihlendirilmektedir. Bu metinler sırasıyla Asur, Uruk ve Sippar kentlerinden ele geçmiştir. Çift dilli fragman ise muhtemelen Babil’den ele geçmiştir. Grayson, *Assyrian and Babylonian Chronicles*, s. 145; Glassner, *Mesopotamian Chronicles*, s. 263; I. L. Finkel, “Bilingual Chronicle Fragments”, *Journal of Cuneiform Studies*, 32/2, 1980, s. 72.

(kopyalandığı) çivi yazılı metinlerdir. Yeni Babil, Pers ve Helenistik dönemlerle ilgili olaylardan bahseden bu metinler<sup>7</sup>, özellikle M.Ö. I. binyıl Babil'inin tarihini takip edebilmeyi olanaklı kılacak bilgiler içermektedir. Çok büyük bir kısmının Pers ve Helenistik döneme tarihlendirildiği kronikler bir saraya mensup kâtipler tarafından derlenmemişlerdi. Yeni Babil Kronikleri'nin nerede derlenmiş olabilecekleri ile ilgili tartışmalar devam etmekle birlikte diğer birçok kroniğin<sup>8</sup> Babil'deki tanrı Marduk'a adanan Esagila tapınağı ve Borsippa'daki Ezida tapınağıyla ilişkisi bulunan kâtipler tarafından derlendiği düşünülmektedir<sup>9</sup>. Bu metinlerde anlatılan olaylar, çoğu zaman her bir kralın tahtta kaldığı süre içerisinde onunla ilgili siyasi, askeri ve dini konularla ilgiliydi<sup>10</sup>. Kralların tahta çıkışları ve her bir kralın hâkimiyet yıllarının yanlamasına uzanan satır çizgileriyle birbirlerinden ayrıldığı bu çivi yazılı metinlerde askeri fetihler, savaşlar ve isyanlar gibi siyasi ve askeri olayların yanı sıra ritüeller, cenaze merasimleri, tapınaklar, tanrılar ve rahipler ile ilgili dini ve doğal afetler, salgınlar, hastalıklar ve ölümler gibi toplumsal, iktisadi ve bireysel temalar da yer almaktadır.

Savaşlar, isyanlar ve salgınlar gibi kitleleri içeren ve ilgilendiren olaylar temelde toplumsal düzeni tehdit eden ve toplumsal işleyişin gidişatını belirleyen bir yapıya sahiptir<sup>11</sup>. Kitlelerin siyasi, toplumsal, kültürel, dinsel ve iktisadi dengelerini bozan ve yıkan eylemlerin her biri kaçınılmaz bir şekilde kişilerin bireysel hayatlarını da etkiler. Toplumsal anlamda yıkıcı ve sonuçları ağır olan bu olaylar, diğer taraftan, “bireylerin kendi yaşam deneyimlerinin” bir parçası ve hatta kimi zaman ayrı ayrı birer “kişisel trajedi” nedenidir. Kronikler; kral, kraliçe, askeri komutan ya da şehir valisi gibi yönetici sınıfa mensup kimselerin savaşlardan, siyasi mücadelelerden ve belirli bir tıbbi rahatsızlıktan kaynaklanan ya da doğal bir şekilde gerçekleşen ölümleriyle ilgili bireysel kayıtlarla doludur.

### Hastalıklar ve Tarih Yazıcılığı

Kroniklerde geçen çeşitli hastalıklarla ve sakatlık türleriyle ilgili kayıtlar, yaklaşık olarak M.Ö. 1000 civarına tarihlendirilen ve 3.000 civarında kayıt içeren *Sakikkû/SA.GIG*, (Semptomlar) olarak bilinen hastalıklarla ilgili 40 tabletlik teşhis

7 ABC 1-13b.

8 “Babil Kronikleri Serisi” haricindeki kronikler M.Ö. 3. bin yılda hüküm sürmüş bazı Sümer ve Akad krallarının ve M.Ö. 2. ve 1. binin Asur ve Babil krallarının dönemleriyle (ABC 14-24) ilgili bilgiler içermektedir. Özellikle “Weidner Kroniği/Esagila Kroniği (ABC 19 ve MC 38)” ile “Eski Krallar Kroniği (ABC 20 ve MC 39)”, Sümer Erken Hanedanlar Dönemi Uruk şehri kralları, Akad kralları ve III. Ur dönemi Sümer krallarıyla ilgili kayıtlar içermektedir.

9 Waerzeggers, “The Babylonian Chronicles: Classification and Provenance”, s. 285, 291, 295.

10 J. Van Seters, *In Search of History: Historiography in the Ancient World and Origins of Biblical History*, Yale University Press, New Haven 1997, s. 80.

11 Savaşın sosyo-kültürel yönleri üzerine bir tartışma için bkz. Ofer Zur, “Savaşın Psiko-Tarihi: Kültür, Ruh ve Düşmanın Birlikte Evrimi”, çev. G. Kağnıcı, *Tarih Okulu Dergisi*, VI, 2010, s. 125-143.



ve tahmin koleksiyonundaki<sup>12</sup> ya da Yeni Asur kralı Asurbanipal'in (M.Ö. 668-627) Ninive kentindeki kütüphanesinden ele geçirilen metinlerdeki tıp ve hastalıklarla ilgili bilgilere<sup>13</sup> nazaran çok daha sınırlıdır. Yeni Babil Kronikleri'nde belirli türde bir tıbbi rahatsızlığın tanımlanmadığı durumlarda, "hasta" ve "hasta olmak" anlamına gelen Sümerce GIG (Akadcası: *marāšu*; *maršu*) ideogramının tek başına kullanıldığı görülmektedir. Bu ifade çivi yazılı metinlerde genellikle ölüme yol açabilecek kadar ciddi gözükken, çoğu zaman uzun süreli olan, kendini tekrarlama özelliği bulunan ve insanları gündelik yaşamlarındaki işlerinden alıkoyacak nitelikteki tıbbi rahatsızlıkları tanımlamak için kullanılmıştır<sup>14</sup>. Kroniklerde kralların hastalanmalarıyla ilgili ifadelerin genellikle ölüm hadiseleriyle birlikte geçmesine rağmen, GIG ideogramıyla tanımlanan hastalıkların "kesinlikle" ölümcül nitelikleri olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. Ayrıca GIG ideogramı aynı zamanda vücuttaki deri hastalıklarını tanımlamak için kullanılan Akadca *simmu* kelimesiyle de eşleştirilmektedir<sup>15</sup>.

Genel olarak tüm kronikler bütünüyle kısa ve öz bir içeriğe sahip oldukları için hastalıklarla ilgili kayıtlar da aynı şekilde çok fazla detay içermez. Ancak söz konusu kayıtlar, tıbbi rahatsızlıklara maruz kalan kişilerin kimler olduklarını açık bir şekilde ifade etme konusunda Asur kral yazıtları kadar suskun değillerdir. Bu kişilerin kral gibi yönetim erkinin en üstünde yer alan kişiler olması da bu durumu değiştirmez. Kralların hastalıkları, sakatlıkları ya da kötü sağlık durumlarıyla ilgili bilgiler Asur kral yazıtlarında hemen hemen hiç bahis konusu edilmez. Sakatlıklarla ilgili durum da benzerdir. Neredeyse hiçbir çivi yazılı metin açık ifadelerle fiziksel ve zihinsel bir sakatlığı bulunan bir Mezopotamyalı kraldan bahsetmez. Kraliyete

- 
- 12 N. P. Heeßel "The Hands of the Gods: Disease Names, and Divine Anger", *Disease in Babylonia*, Eds. I.L.Finkel - M.J.Geller, Brill, Leiden 2007, s. 120-121. Bu seriyi düzenleyen II. Isin hanedanı krallarından I. Nabukadnezar'a (yaklaşık olarak M.Ö. 1125-1104) ve Adad-apla-iddina'ya (M.Ö. 1067-1046) hizmet eden baş alim (*ummānū*) Esagil-kin-apli, serinin başlıklarını "baştan ayağa" (*ištu muhhi adi šēpi*) olacak şekilde düzenlediğini ifade etmiştir. N. P. Heeßel, "Diagnosis, Divination and Disease: Towards an Understanding of the Rationale Behind the Babylonian Diagnostic Handbook", *Magic and Rationality in Ancient Near Eastern and Graeco-Roman Medicine*, Eds. H. F. J. Horstmanshoff - Marten Stol, Brill, Leiden- Boston 2004, s. 101, 102-104; I. L. Finkel, "Adad-apla-iddina, Esagil-kin-apli, and the Series SA. GIG", *A Scientific Humanist: Studies in Memory of Abraham Sachs*, Eds. Erle Leichty - Maria Dej Ellis, University Museum, Philadelphia 1988, s. 144; J. Scurlock - B. R. Andersen, *Diagnoses in Assyrian and Babylonian Medicine: Ancient Sources, Translations, and Modern Medical Analyses* [DABM], University of Illinois Press, Urbana - Chicago 2005, s. 7.
- 13 S. Parpola, "Assyrian Library Records", *Journal of Near Eastern Studies*, 42/1, 1983, s. 4-8.
- 14 The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago [CAD] M/1: 269-272, 291-295; Akkadisches Handwörterbuch [AHw] II/M-S: 609-610, 613.
- 15 J. C. Fincke, "Spezialisierung und Differenzierung im Bereich der altorientalischen Medizin: Die Dermatologie am Beispiel der Symptome simmu matqutu, kalmatu (matuqtu), kibšu, kişşatu und gurištu", *The Empirical Dimension of Ancient Near Eastern Studies*, Ed. Gebhard J. Selz, Lit Verlag, Münster 2011, s. 169-170. Ayrıca bkz. CAD/S: 276; AHw II/M-S: 1045.

mensup kişilerin kötü sağlık durumlarıyla ilgili bilgiler genellikle kraliyet içi yazışmalardan elde edilebilmektedir. Bu yazışmalara göre kralların kendi sağlıklarını önemsedikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca krallar, ailesinin, yakın çevresinin ve askerlerinin sağlık durumlarını da takip etmekteydi<sup>16</sup>.

Kroniklerde kötü sağlık durumları hakkında bilgi verilen tek kişi krallardır. Bu metinlerde birçok Asur kralının adı geçmesine rağmen hastalığından bahsedilen tek kral Yeni Asur kralı Esarhaddon (M.Ö. 681- 669) olmuştur. Kralın ne zaman ve nerede hasta olduğu ve öldüğü açık bir şekilde ifade edilmiştir. Kral hâkimiyet yılının on ikinci yılında 3. Mısır seferine giderken yolda hastalanmış ve Arahsamnu/Ekim-Kasım ayının (*ina*<sup>iti</sup>*Arahsamni*) onuncu günü ölmüştür<sup>17</sup>. Onun Mısır seferine giderken yolda hastalanıp kısa bir süre sonra ölmesi Esarhaddon Kroniği'nde (BM 25091) (ABC 14 ve MC 18) de geçmektedir<sup>18</sup>. Yeni Babil Kroniklerini derleyenlerin kral Esarhaddon dönemi ile ilgili pasajları daha önce derlenmiş olan Esarhaddon Kroniği'nden<sup>19</sup> almış olmaları muhtemeldir. Çok büyük bir kısmında sadece bir Asur kralının (Esarhaddon) dönemiyle ilgili olayların konu edildiği Esarhaddon Kroniği'nin Asur yanlısı bir içeriğe sahip olduğu açıktır. Esarhaddon'un kral yazıtlarında onun kronik rahatsızlığı ve Mısır yolundaki hastalığıyla ilgili herhangi bir kayıta rastlanmaz, ancak kraliyet yazışmalarından

- 16 P. B. Adamson, "The Influence of the King on Medical Practice in Ancient Mesopotamia", *Medicina Nei Secoli*, 1, 1989, s. 15. Örneğin özellikle yılın büyük bir kısmını seferlerde geçiren ve bütün varlığını orduların başarılı olmasına borçlu olan askeri bir devlet anlayışının baskın olduğu Yeni Asur döneminin krallarından Sanherip'in (M.Ö. 705 - 681) yazıtlarında kendisini, "muhtaçlara/sakatlara yardım eden" (*alik tapput aki*) kral olarak övdüğü gözükmektedir. Savaşlarda ve krala hizmeti gerektiren başka alanlarda yaralanan, sakatlanan ve hastalananlar ile muhtaçlar ve düşkünlükler bu yardıma layık görülen kimselerdi. A. K. Grayson - J. Novotny, *The Royal Inscriptions of Sennacherib King of Assyria (704-681 BC)*, Part I, RINAP 3/1, Eisenbrauns, Winona Lake-Indiana 2012, s. 60 (4/1), 111 (16/1), 128 (17/1).
- 17 ABC 1: iv 30'-31' (86): *ina ħarrāni GIG-ma ina*<sup>iti</sup>*Arahsamni* UD X<sup>kām</sup> šimāti<sup>mes</sup>. MC 16: iv 30'-31' (202-203): mu 12.kām lugal<sup>kur</sup>*Aš-šur* [*ana*<sup>kur</sup>*Mi-šir gin*]<sup>k</sup> *ina* kaskal gig-*ma ina*<sup>iti</sup>Ap[*in u*]<sub>4</sub>.kām nam<sup>mes</sup>. Kralın hastalığından bahseden Esarhaddon Kroniği'nde de fazladan bir bilgi bulunmamaktadır. Bkz. ABC 14: 28'-29' (127): *ina ħarrāni*<sup>iti</sup> GIG-*ma...mīt*. MC 18: 31'-32' (208-209): *ina* kaska<sup>iti</sup> gig-*ma...ug*. Büyük ihtimalle Yeni Asur döneminde ve hatta kimi araştırmacılara göre kral Esarhaddon'un kendisi için düzenlendiği düşünülen "uğurlu ve uğursuz günlerle" ilgili takvim kayıtları içeren *İnbu bēl arĥi* (Ayların Kralı Meyve) isimli metinde Arahsamnu ayının 10. günü "uğursuz bir gün" olarak kaydedilmiştir. Bkz. S. F. Adalı - A. T. Görgü, *Bâbil Hemeroloji Serisi: Uğurlu ve Uğursuz Günler Takvimi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 320 (459'); A. Livingstone, *Hemerologies of Assyrian and Babylonian Scholars*, CDL Press, Bethesda, Maryland 2013, s. 199-200, 219 (öy i 47').
- 18 ABC 14: 28'-29' (127): *ina ħarrāni* GIG-*ma...mīt*. MC 18: 31'-32' (208-209): *ina* kaskal gig-*ma...ug*.
- 19 Esarhaddon Kroniği'nin Yeni Asur kralı Esarhaddon'un Babil kralı olan oğlu Şamaş-şuma-ukin'in (M.Ö. 667-648) hâkimiyetinin ilk yıllarında derlendiği düşünülmektedir. Grayson, "Konigslisten und Chroniken", s. 87.

onun muhtemelen kendisini ölene kadar etkileyecek olan zaman zaman ağır bir şekilde ataklar halinde nükseden sistemik bir rahatsızlığı olduğu anlaşılmaktadır<sup>20</sup>. Kralın iç ve dış organlarını etkileyen ve hatta fiziksel görünüşünde birtakım değişikliklere yol açan tedavisi olmayan bu hastalık ölümcüldü<sup>21</sup>. Hastalığın metinlere yansıyan ilk belirtileri Esarhaddon ölmeden üç yıl önce M.Ö. 672 tarihli mektupta geçmektedir<sup>22</sup>. Kralın hekimlerce bir tedavisinin bulunmadığının ifade edildiği hastalığın fiziksel semptomlarının ve zihinsel durumunun detaylarını içeren mektupların birçoğu ise M.Ö. 670 yılına tarihlendirilmiştir<sup>23</sup>. Ertesi yıl ölecek olan kralın ölüm nedeninin söz konusu rahatsızlıktan kaynaklanmış olma ihtimali yüksek olmakla birlikte, kroniklerde bu yönde açık bir ifade bulunmamaktadır. Ya da diğer bir deyişle kralın hastalığı ve hastalığın ölümle ilişkisi hakkında herhangi bir detay verilmemiştir<sup>24</sup>. İlgili kroniklerde yalnızca kralın hasta olduğu ve sonrasında öldüğü ifade edilmiştir.

Benzer bir şekilde Babil krallarıyla ilgili kayıtlar da çok fazla detay içermezler. M.Ö. 747-734 arasında hüküm süren Babil kralı Nabu-nasir (Nabunassar) hasta olup sonrasında sarayında ölürken<sup>25</sup>, M.Ö. 555-539 arasında hüküm süren

- 
- 20 Kral, söz konusu rahatsızlığıyla ilgili durumunu ateşin bütün vücudunu sarması ve bedensel uzuvlarının güçsüzleşmesi şeklinde tanımlayarak, eklem ağrıları, iştahsızlık, göz ve kulak ağrılarının eşlik ettiği bu hastalıktan dolayı ayakta duracak dermanının kalmadığından yakınır. M. J. Geller - S. L. Cohen, "Kidney and Urinary Tract Disease in Ancient Babylonia, with Translations of the Cuneiform Sources", *Kidney International*, 47, 1995, s. 1813; Neal H. Walls, "Sakat Bedenin Kökenleri: Eski Mezopotamya'da Sakatlık", çev. G. Kağnıcı, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 37/64, 2018, s. 385.
- 21 G. Frame, *Babylonia 689-627 B.C.: A Political History*, Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, Leiden 1992, s. 92; K. Radner, "The Trials of Esarhaddon: The Conspiracy of 670 BC", *Isimu*, VI, 2003, s. 169-170.
- 22 SAA 4, 183: 188.
- 23 Parpola mektuplarda semptomlarından bahsedilen bu hastalığın "sistemik lupus eritematozus" olarak bilinen genetik yönelimli kronik bir rahatsızlık olduğunu düşünmektedir. S. Parpola, *Letters from Assyrian Scholars to the Kings Esarhaddon and Assurbanipal*, Part II: Commentary and Appendices, Alter Orient und Altes Testament 5/2, Butzon & Bercker, Neukirchen-Vluyn 1983, s. 230-236.
- 24 Kralın hastalığıyla ilgili mektuplarda hatırı sayılır derecede bilgi bulunmasından ve bu bilgilerden yola çıkarak kralın hastalığıyla ilgili detayların ve spekülasyonların sadece saray erkânı ile sınırlı kalmamış olmasından dolayı, kroniklerde Esarhaddon'un hastalığıyla ilgili fazla bilgiye yer verilmemesinin nedenini kâtiplerin bu detaylardan hiç haberinin olmaması olarak açıklamak pek olası gözükmemektedir. Kralın hastalığının çok gizli kalmasının mümkün olamayacağı hususunda bkz. Radner, a.g.m., s. 172-173.
- 25 ABC 1: 11' (71) ve MC 16: 11' (194-195): <sup>d</sup>*Nabū-nāšir* GIG-*ma ina ēkalli-šū šīmāti*<sup>meš</sup>. Kralın hangi hastalıktan mustarip olduğu ve ölüm nedeninin bu hastalıkla olan ilgisi belirtilmemiştir. Asur kralları V. Asur-nirari (M.Ö. 754-745) ve III. Tiglat-pileser (M.Ö. 744-727) ile çağdaş olan Babil kralı Nabu-nasir'in, özellikle ikincisinin hâkimiyet yıllarında Babil'de krallığını muhafaza ettiği, ancak Asur hâkimiyetine karşı herhangi bir sıcak temasa girmedeği bilinmektedir. J. A. Brinkman, *A Political History of Post-Kassite Babylonia: 1158-722 B.C.*, Pontificum Institutum Biblicum, Roma 1968, s. 229. III. Tiglat-pileser, Babil üzerindeki hakimiyeti kesin olmakla bir-

Yeni Babil döneminin son kralı Nabu-aid (Nabonidus) ise, büyük ihtimalle, üçüncü yılında (M.Ö. 553) hasta olmuş, ancak daha sonra iyileşmiştir<sup>26</sup>. Bu kısa bilgilere karşın Elam krallarının hastalıkları ve/ya sakatlıklarıyla ilgili kroniklerde çok daha fazla bilgi vardır. Elam krallarının tıbbi rahatsızlıkları açık bir şekilde belirtilmiştir<sup>27</sup>. Bazı kroniklerde Elam krallarının ölüm nedenlerinin herhangi bir rahatsızlıkla ilgisinin olup olmadığının soruşturulduğu bile anlaşılmaktadır. Örneğin Yeni Elam kralı II. Humban-haltaş'ın (M.Ö. 680-675) sarayında ölmesinin herhangi bir hastalıkla ilgisinin olmadığı belirtilmiştir<sup>28</sup>. Esarhaddon Kroniği (ABC 14 ve MC 18) de aynı olaydan bahseder, ancak burada II. Humban-haltaş'ın durumunu tanımlanmak için fazladan bir ifade eklenmiştir. Kral, öldüğü zaman gözle görülen herhangi bir hastalığı bulunmaması bir yana, dışarıdan “sağlıklı” (*baltu*) gözükmekteydi<sup>29</sup>. Babil kroniklerinde Yeni Elam krallarının ölümüyle ilişki kurulan sağlık durumlarının daha fazla detay içermesine rağmen, çağdaşları Asur ve Babil krallarının hastalıkları ve bu hastalıkların içerikleri hakkında fazla detay verilmemesinin nedeni ne olabilir? Bu sorunun cevaplarına ileride detaylı bir şekilde değinilecektir. Ancak kâtiplerin kronikleri derlerken ulaşılabildikleri eski kaynaklarda bu konu hakkında yeteri kadar bilgi bulamamış olmaları nedenlerden bir tanesi olabilir. Yukarıda kısaca değinilen bazı kralların ölüm nedenlerinin herhangi bir hastalıktan kaynaklanmadığı ve özellikle “saraylarında öldüğü” yönündeki ifadeler söz konusu kralların ölüm nedenleri hakkında yeteri kadar bilgi sahibi olunamadığının bir itirafı olarak okunabileceği gibi bu kişilerin Babil tarihi açısından “iyi yâd edilen şahsiyetler” olarak görülmüş olmaları da (Asur kralı Esarhaddon örneğinde olabileceği gibi) mümkündür. Kroniklerin kim tarafından, nerede ve ne zaman yazıldığı ile kronikleri düzenleyen kâtiplerin me-

likte Babil kralı unvanını (MAN KÁ.DINGIR.RA.KI) Nabu-nasir öldükten yaklaşık olarak beş yıl sonra M.Ö. 729 tarihinde kullanmıştır: Bkz. RINAP 1, 40/2: 100. III. Tiglat-pileser'in kral yazıtlarında Nabu-nasir ile ilgili olumsuz bir ifadeye rastlanılmamaktadır. Bununla birlikte kralın hasta olup kendi sarayında ölmesiyle ilgili kayıt sadece bu kronikte geçmektedir. Kralın beşinci yılında gerçekleşen bir tapınak yenileme faaliyetinden bahseden üç mühür baskı üzerindeki yazıtı da dâhil (B.6.15.2001), kendi adının yer aldığı döneminin bir kral yazıtı bulunmamaktadır. Bkz. RIMB 2: 127-129.

26 ABC 7: i 14' (105) ve MC 26: i 14' (234-235) :[imr]uş (gig)-ma iblu<sup>ur</sup>.

27 ABC 1: iii 19'-21', 30'-31' (80-81) ve MC 1: iii 19'-21', 30'-31' (198-199).

28 ABC 1: iv 11' (84): NU GIG *ina êkalli-šú mît*. MC 1: iv 11' (200-201): nu gig *ina é.gal- šú ug*.

29 ABC 14: 16' (126): NU GIG *baltu* (ti) *ina êkalli- šú mît*. MC 18: 19' (208-209): nu gig *ti-su ina é.gal- šú ug*. Eski Krallar Kroniği olarak bilinen metinde geçen ve bazı yerleri okunamayan bir kayıta (ABC 20B öy 17' (155) ve MC 40 öy 17' (272-273)), başka bir kralla ilişkili benzer bir ifade bulunmaktadır: (*bal-tu-ut-su ina êkalli-š[ú(?)]-x*): “sarayında, sağlığı yerindeyken [hastalanmadan öldüğü]”. Bu kişinin Eski Babil kralı Şamsu-iluna (M.Ö. 1749-1712) ile çağdaş olan Larsa Kralı II. Rim-Sin (M.Ö. 1741-1740) olabilme ihtimali bulunmakla birlikte başka bir kaynaktan Larsa kralının Babil kralı tarafından kendisine karşı girişilen bir isyan neticesinde öldürüldüğünün ifade edilmesinden ötürü kesin bir şey söylemek zor gözükmektedir. Bkz. RIME 4, E4.3.7.7 92'-98': 387.

tinlerini oluştururken yararlandıkları kaynakları belirlemeye çalışmak bu konuda verilecek cevaplara katkıda bulunabilir<sup>30</sup>.

Yeni Babil Kronikleri'nin içerdikleri bilgiler ve bu bilgilerin aktarım biçimi açısından tarafsız bir yapıya sahip olduğu, dolayısıyla olayların çarpıtılmadan doğru bir şekilde kaydedildiği ve genellikle Asur kral yazıtlarında olduğu gibi övünge bir dil ve kralların başarılarına odaklanan bir anlatım içermediği ileri sürülmektedir<sup>31</sup>. Ancak metinler detaylı bir şekilde ele alındığında bazı kroniklerin bu kabule uymadığı görülmektedir<sup>32</sup>. Yeni Babil Kroniklerini derleyenlerin saray ya da tapınak

30 Kronikler sonradan düzenlenen metinler olduğu için bu metinlerin orijinallerinin ne zaman ve kim(ler) tarafından kaleme alındığı bilinmemektedir. Mezopotamyalı kralların hastalıkları hakkında bilgiler içeren kroniklerin düzenleniş tarihinin M.Ö. 7. yüzyıldan öncesine gitmediği ve büyük bir kısmının Babil'de Babilli kâtipler tarafından düzenlendikleri büyük oranda kabul görmüştür. 15 tabletten oluşan Babil Kronikleri Serisi'nin (ABC 1-13b) Babil şehrinde düzenlenmiş olduğu kabul edilmiştir. Bununla birlikte Borsippa'nın da bu türden metinlerin düzenlendiği yerlerden birisi olduğu ileri sürülmüştür. Bkz. Waerzeggers, "The Babylonian Chronicles: Classification and Provenance", s. 292-297. Kronik yazarlarının vasıfları ve kullandıkları kaynaklarının neler olabileceği ise tartışmalı konular arasında yer almaya devam etmektedir. Kroniklerin birçoğunun daha önceki dönemlerde kaydedilen ya da bilinen eski bilgilerden derlendiği düşünülmektedir. Kaynaklarından birisi olduğu düşünülen "astronomi günlüklerindeki kayıtlar" ile ilgili tartışmalar ve iddialar konusunda bkz. Waerzeggers, "Manuscript and Archive", s. 338-341; Brinkman, "The Babylonian Chronicle Revisited", s. 95-98. Mitsuma, gökyüzü gözlemleriyle, nehir seviyelerindeki değişikliklerle ve bazı tarihsel olaylarla ilgili kayıtlardan yola çıkarak özellikle M.Ö. 4. ve 3. yüzyıldaki bazı Geç Babil kronikleriyle günlükler arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir. Hatta o, geç döneme tarihlendirilen bu kroniklerde geçen bazı tarihsel olayların daha sonra günlüklere eklendiğini ileri sürer. Bkz. Y. Mitsuma, "From Preliminary Diaries to Short Diaries: The First and Second Steps in the Compilation Process of the Late Babylonian Astronomical Diaries", *SCIAMVS* 16, 2015, 63-64. Diğer yandan Grayson (*Assyrian and Babylonian Chronicles*, s. 12-14), kroniklerin (ABC 1-7 dâhil) astronomi günlüklerindeki kayıtlara dayanılarak derlendiğinden emindir. Glassner (*Mesopotamian Chronicles*, s. 45-48) ise astronomi ile ilgili günlüklerin, en muhtemel kaynak gruplarından birisi olduğunu kabul etmekle birlikte, bazı kroniklerin kral yazıtlarındaki, kraliyet yazışmalarındaki, yıl isimleri listelerindeki, kehanet ile ilgili metinlerdeki ve başka kroniklerdeki bilgilerden derlendiğini düşünmektedir. Bununla birlikte Yeni Babil Kronikleri'nden sadece ABC 1A (BM 92502) numaralı metnin kolofonunda söz konusu metni düzenleyen kim olduğu hakkında bilgi bulunmaktadır. Buna göre 1A, Pers kralı I. Dairus'un (M.Ö. 521-486) 22. yılında Ea-nadin isimli bir Babilli kâtip tarafından derlenmiştir. H. Hunger, *Babylonische und assyrische Kolophone*, Neukirchen-Vluyn: Neukirchener, 1968, s. 1'-4' (no: 145), 56-57; ABC 1: iv 40'-43' (87). İlgili satırlarda Darius, Babil ve diğer ülkelerin kralı olarak geçmektedir: "Da-ri-[ia-mu]š šar Bābili<sup>ki</sup> u mātāti (kur.kur).

31 M. Liverani, "Later Mesopotamia", *The Oxford History of Historical Writing Volume I: The Beginnings to AD 600*, Eds. Andrew Feldherr - Grant Hardy, Oxford University Press, Oxford 2011, s. 44-45; H. Tadmor, "Propaganda, Literature, Historiography: Cracking the Code of the Assyrian Royal Inscriptions", *Assyria 1995*, Eds. Simo Parpola - R. Whiting, The Neo-Assyrian Text Corpus Project, Helsinki 1997, s. 325.

32 Bazı kroniklerde yanlış ve tek taraflı bilgiler ile kralların tahta çıkış sıralarıyla ilgili birtakım kronolojik hatalar bulunmaktadır. Hatta aynı olaydan bahseden iki farklı kronikteki kayıtların bile

gibi bir kuruma olan mensubiyetleri açık bir şekilde tespit edilememiş olmasına rağmen<sup>33</sup> Babil merkezli bir anlatım çok belirgindir. Kronikleri derleyen kâtiplerin bazı konularda ulaşabildikleri kaynaklar ve/ya bilgiler oldukça sınırlıydı. Buna rağmen onların Asur ya da Elam gibi Babil'in zaman zaman mücadele halinde olduğu ülkelerle ilgili konulara nazaran Babil şehri, kralları ve kültürü ile ilgili olayları derlemede daha özenli ve zaman zaman yanlış davranmış oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca bu kâtiplerin kroniklerde kullanmak için bazı detaylı bilgilere ulaşmak için çok daha fazla çaba harcamış olmaları muhtemeldir. Elam krallarının hastalıkları ya da sakatlıkları hakkında ileride bahsedilecek detaylar bu çabaya örnek gösterilebilir.

### Nabonidus

Nabonidus Kroniği'ne (BM 35382) göre (ABC 7 ve MC 26) Yeni Babil döneminin son kralı Nabonidus'un hâkimiyetinin ilk yıllarında yakalandığı hastalığı kısa bir süre sonra iyileşmiştir<sup>34</sup>. Kronikteki kayıtlara bakılacak olursa, kral M.Ö. 553 (kralın üçüncü yılı) yılının Kislev/Kasım-Aralık ayından (*ina*<sup>iii</sup> *Kislîmi*) kısa bir süre önce iyileşmiştir. Nitekim söz konusu ay ordusuna önderlik yaparak Suriye-Lübnan bölgesindeki askeri seferlerine devam etmiştir. Kralın aynı yılın Ab/Temmuz-Ağustos ayından (*iii* *Abu*) sonra hasta olduğu anlaşılmaktadır<sup>35</sup>. Dolayısıyla Nabonidus'un en fazla 3 ya da 4 aylık bir süre zarfı içerisinde hastalanmış ve sonrasında iyileşmiş olduğu söylenebilir. Nabonidus Kroniği'ne göre bu olay, kralın Babil'den ayrılıp yaklaşık olarak on yıl boyunca yaşayacağı Arabistan'daki Teyma bölgesine yerleşmesinden önceydi. Ne zaman Babil'den ayrıldığı kesin olarak bilinmemekle birlikte bu göç hadisesinin onun hâkimiyet yılının dördüncü, beşinci, altıncı ya da yedinci yılında olmuş olması gerekmektedir<sup>36</sup>. Nitekim aynı kroniğe göre kral yedinci yılında artık Teyma'daydı<sup>37</sup>. Nabonidus'un, oğlu Belşazar'a Babil'in yönetimini devrederek Teyma'ya neden gittiği tam olarak bilinmemektedir<sup>38</sup>. Kralın ay tanrısı Sin'e güçlü bağlılığı neticesinde Babil'in baş tanrısı Marduk inancının etkisini zayıflatmış olmasından kaynaklanan özellikle Marduk rahipleri ve inananları ile arasındaki anlaşmazlıkların bunda etkisi olduğu düşünülmüştür. Harran Steli bu düşünceyi destekleyecek bazı bilgiler içermektedir. Bu stele göre kraldan rüyasında tanrı Sin'in Harran'daki bir tapınağının onarılması istenmiştir. Bu yönde harekete geçilmesinin duyulması üzerine Babil başta olmak üzere Borsippa, Nippur ve Larsa gibi civar şehirlerdeki rahipler ve halk, tanrı Sin'i kızdıracak birtakım eylemler-

bazı bilgi farklılıkları içerdikleri görülmektedir. Glassner, *a.g.e.*, s. 48-50.

33 Waerzeggers, "Manuscript and Archive", s. 337.

34 ABC 7: i 14' (105); MC 26: i 14' (234-235).

35 ABC 7: i 11'-17' (105); MC 26: i 11'-22' (234-235).

36 Kronikte kralın bu yıllarıyla ilgili bilgi yoktur.

37 ABC 7: ii 5' (106); MC 26: ii: 5' (234-235).

38 Kralın kendi yönetimi altında bulunan Babil'i terk etmesinin muhtemel nedenleri konusunda bkz. W. G. Lambert, "Nabonidus in Arabia", *Proceedings of the Seminar for Arabian Studies*, Vol. 2, Archaeopress Publishing, 1972, s. 58-63.



de bulunmuşlardır. Bu kimseler tanrı adına yapılması gereken dini sorumlulukları yerine getirmemişler ve bu konuda birçok olumsuz spekülasyon uydurmuşlardır. Neticede bu olaylar tanrı Sin'in, insanlara hastalığı (*di'u*) ve kıtlığı musallat etmesine neden olmuştur. Babil'de bu olaylar yaşanırken ya da yaşandıktan hemen sonra kral Nabonidus şehri terk ederek Teyma'ya gitmiştir<sup>39</sup>. Lambert, şehirde yaşanan bu olumsuzlukların, yazıttaki iddiaların tersine, şehir sakinlerince Babil kralının Marduk kültürünü değersizleştirmesinin bir sonucu olarak tanrı Marduk tarafından verilmiş bir ceza olarak algılanmış olabileceği üzerinde durur<sup>40</sup>. Stelde, tanrısal bir cezalandırma ile ilişki kurulan hastalığın genellikle yüksek ateş ve baş ağrısıyla kendisini gösteren *di'u* olduğu görülmektedir<sup>41</sup>. Tanrı Sin tarafından insanlara musallat edildiği söylenen *di'u* hastalığının<sup>42</sup> tanrı Marduk ile olan ilişkisine bazı edebi metinlerin yanı sıra dua ve büyü metinlerinde de rastlanmaktadır<sup>43</sup>. Tanrı Marduk aynı zamanda ateşin eşlik ettiği başka rahatsızlıklara da neden olmaktadır<sup>44</sup>. Ancak son tahlilde Harran Steli'nde söz konusu hastalık ile tanrı Marduk arasında açık-tan bir ilişkinin kurulmadığı ifade edilmelidir. Bununla birlikte bazı geç dönem metinleri Nabonidus'un Teyma şehrindeyken geçirdiği başka bir hastalıktan bahseder. Helenistik döneme tarihlendirilen Ölü Deniz Yazmaları içerisinde yer alan Nabonidus'un Duası başlığıyla bilinen Aramice kısa bir metinde kralın Teyma'dayken yedi yıl devam eden bir deri iltihaplanması rahatsızlığından mustarip olduğu ifade edilmektedir<sup>45</sup>. Aramice yazma, kralın bu hastalığının başlangıç tarihine dair bir ipucu içermez. Kralın Teyma'ya geldiğinde bu hastalığı var mıydı, yoksa Teyma yıllarında mı bu hastalığa yakalandı bilenememektedir. Ancak deri hastalıklarının ay tanrısı Sin ile çok yakından bir ilişkisinin olduğu bilinmektedir. Tanrı Sin, insanların işledikleri günahlara karşılık bu kimselere birtakım deri hastalıklarını musallat ederdi<sup>46</sup>. Bu tür deri hastalıklarından kurtulmak isteyenlerin tanrı Sin'e yakarmaları,

39 H. Schaudig, *Die Inschriften Nabonidus von Babylon und Kyros' der Großen*, Alter Orient und Altes Testament 256, Ugarit-Verlag, Münster 2001 (3. 1: i 12'-27'), s. 488-489, 496-497; C. J. Gadd, "The Harran Inscriptions of Nabonidus", *Anatolian Studies*, 8, 1958 (H<sub>2</sub>A: i 12'-27'), s. 56-59.

40 Lambert, a.g.m., s. 63.

41 *Di'u* hakkında genel bir değerlendirme için bkz. G. Kağnıcı, "Eski Mezopotamya'da Sıtma Hastalığı", *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Sıtma*, Ed. Şükran Köse ve diğerleri, Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s. 99-116. Ayrıca bkz. CAD/D: 165-166.

42 Tanrı Sin'in yüksek ateş içeren diğer tıbbi vakalardaki rolü konusunda bkz. Scurlock - Andersen, a.g.e., 491-493.

43 T. Oshima, *Babylonian Poems of Pious Sufferers: Ludlul Bel Nemeqi and the Babylonian Theodicy*, Mohr Siebeck, Tübingen 2014, s. 251.

44 DABM 2005 (3. 237 ve 3.238), 77.

45 J. T. Milik, "Prière De Nabonide. Et Autres Écrits D'un Cycle De Daniel: Fragments Araméens De Qumrân 4", *Revue Biblique*, 63/3, 1956 (1-3. fragman, II. satır), s. 408.

46 K. Watanabe, "Die literarische Überlieferung eines babylonisch-assyrischen Fluchthemas mit Anrufung des Mondgottes Sin", *Acta Sumerologica*, 6, 1984, s. 100, 202-103. M.Ö. ikinci binyıl sonlarının Kas ve II. İsin hanedanlarının dönemlerine ait kudurru stellerinde tanrı Sin'in *saħaršubbû*



adına tapınaklar inşa etmeleri, ritüeller düzenlemeleri ya da tanrının kült merkezlerini ziyaret etmeleri gerekmektedir. Nabonidus'un yedi yıl boyunca maruz kaldığı bu hastalığın Mezopotamyalı tanrılarla ilişkileri hakkında pek fazla bilginiz yok<sup>47</sup>; ancak benzer bir hastalığa başka bir kronikte başka bir kralın maruz kaldığı anlatılmaktadır. Seleukos dönemine tarihlendirilen Uruk Kroniği (Şulgi Kroniği olarak da bilinir) isimli metinde (MC 48), III. Ur döneminin ikinci kralı Şulgi'nin (M.Ö. 2094-2047), Esagila tapınağını ve Babil şehrini yağmalamasının, Uruk'daki An(u) kültünü değersizleştirilmesinin ve ayrıca Ur kentinde bir tapınak inşa ederek tanrı Sin kültünü yüceltmesinin sonucu olarak bedenini etkileyen bir deri hastalığına yakalandığı ifade edilmektedir<sup>48</sup>. Anlaşılan tanrı Marduk ve An(u) kültlerine verilen zararlar hastalık arasında bir ilişki kurulmuştur. Deri hastalığı ile tanrısal müdahale arasındaki ilişkinin her iki kronikte de ortak öğeler içerdiği söylenebilir<sup>49</sup>. Nabonidus ve Şulgi'nin Harran ve Ur şehirlerinde tanrı Sin adına tapınak inşa ya da düzenleme faaliyetlerine girişmelerinin nedenlerinden birisinin de kralların sağlık sorunlarına ilişkin kaygıları olduğu ileri sürülebilir<sup>50</sup>. Benzer bir durum Yeni Asur kralı Esarhaddon için de geçerli olmuştu. Kral'ın Harran şehrini ziyaret edip burada tanrı Sin adına bir tapınak inşasına karar vermesinin mustarip olduğu deri rahatsızlığı ile yakından ilişkisinin bulunduğu ifade edilmiştir<sup>51</sup>. Nitekim kral, tanrı Sin ile deri hastalıkları arasındaki ilişkinin net bir şekilde farkında olduğunu kendi dönemine ait uzun bir anlaşma metninde de göstermişti<sup>52</sup>.

Eğer Nabonidus Kroniği'nde bahsedilen hastalığın Nabonidus'un Duası metninde bahsedilen ve yedi yıl boyunca devam eden bir deri rahatsızlığı olma ihtimali göz önünde tutulacak olursa<sup>53</sup>, kronikteki "hastalığın iyileştiği" ifadesiyle, ileride

---

hastalığı ile ilişkisi açık bir şekilde görülmektedir. K. Slanski, *Babylonian Entitlement Narûs (Kudurrus): A Study in Form and Function*, American Schools of Oriental Research, Boston 2003, s. 70-73, 224-226. Tıbbi içerikli metinlerde de aynı ilişki gözlemlenmektedir. DAMB 2005 (19.93), 454; M. Stol, *Epilepsy in Baylonia*, Styx Publication, Groningen 1993, s. 127- 130.

- 47 Nabonidus'un Duası isimli metinde kralın yedi yıl süren bu rahatsızlığını, Yahudi bir şifacıyı vesile kılarak iyileştiren Yahudilerin tek tanrısıydı. Milik, a.g.m. (1-3. fragman, 4-5. satır), 408-409.
- 48 MC 48 öy 1<sup>1</sup>-21<sup>1</sup> (288-289).
- 49 P. A. Beaulieu, "Nabonidus the Mad King: A Reconsideration of His Steles from Harran and Babylon", *Representations of Political Power*, Eds. Marlies Heins - Marian H. Feldman, Eisenbrauns, Winona Lake- Indiana 2007, s. 138-139.
- 50 Uruk Kroniği'nin son kısımlarının çok iyi okunamamasına rağmen, Şulgi de tıpkı Nabonidus gibi bir şifacı tarafından iyileştirilmiştir. Benzer şekilde Şulgi'nin de hastalığının tamamen iyileşmesinin, öncesinde terk ettiği tanrı An(u)'ya yönelmesiyle mümkün olduğu düşünülmüştür. C. Waerzeggers, "The Prayer of Nabonidus in the Light of Hellenistic Babylonian Literature.", *Jewish Cultural Encounters in the Ancient Mediterranean and Near Eastern World*, Eds. M. Popović - M. Schoonover - M. Vandenberghe, Brill, Leiden 2017, s. 74.
- 51 Radner, a.g.m., s. 173.
- 52 SAA 2 (6, 419-421. satırlar), 45.
- 53 Nabonidus'un Duası isimli metnin kaynaklarından birisinin Nabonidus Kroniği olabileceğiyle ilgili tartışma için bkz. Waerzeggers, a.g.m., s. 69-73.

belirtileri daha da belirginleşecek olan hastalığın ilk dönemlerinde hafif seyreden ve görece önemsiz belirtileri kastedilmiş olabilir. Söz konusu kronikte kralın hasta olduğuyla ilgili ifade de geçen GIG ideogramının daha önce de bahsedildiği üzere aynı zamanda birtakım deri hastalıklarına da göndermede bulunduğu göz önünde tutulmalıdır. Ancak nihayetinde bu konu hakkında kesin bir şey söylemek zor. Bununla birlikte Harran Steli'nde bahsedilen *di'u* hastalığının kralı ne derecede etkileyip etkilemediği ise bilinmemektedir.

### Elam Krallarının Felç Hadiseleri

Yeni Babil Kronikleri'nde (ABC 1 ve MC 16) iki Yeni Elam kralının felç geçirip ölmeleriyle ilgili detaylı bilgiler bulunmaktadır. Bunlardan ilki Humban-nimena (M.Ö. 692-689), bir diğeri ise ondan sonra tahta geçen I. Humban-haltaş (M.Ö. 689-681) ile ilgilidir. Her iki kralın sakatlığıyla ilgili bu tıbbi bilgiler sadece söz konusu kronikte yer almaktadır. Başka hiçbir Mezopotamya ve Elam kaynağında bu konu hakkında bilgi bulunmamaktadır<sup>54</sup>. Bundan dolayı bu bilgilerin kaynağının ya da bu bilgilere nasıl ulaşılmış olduğunun izini sürmek mümkün olamamaktadır. Diğer taraftan kroniklerde iki Elam kralının sakatlanmalarıyla ilgili detay verilmesinin nedenleri de üzerinde durulması gereken önemli bir husustur. Zira yukarıda değinilen bazı Asur ve Babil krallarının hastalıkları hakkında, başka kaynaklardaki destekleyici bilgilere rağmen kroniklerde detay verilmemiştir. Anlaşılan kroniği derleyen kâtip tarafından (Babilli Ea-nadin) bir önceki Elam kralı Kudur-Nahhunte'nin (M.Ö. 693-692) kardeşi olan Humban-nimena'nın üç yıl süren kısa hâkimiyet dönemi için sadece iki olay kaydedilmeye değer bulunmuştu. Bunlardan bir tanesi kralın sakatlığı (felç olması), bir diğeri ise Bağdat'ın aşağı yukarı 100 kilometre kuzeyinde Dicle nehri üzerinde bulunan Halule şehrinde Elam ile Asur arasında yapılan ve Asur'u geri çekilmeye zorlayan (?)<sup>55</sup> M.Ö. 691 yılındaki Halule savaşıydı<sup>56</sup>.

54 Bu konuda belki tek istisna, Babilli Nabû-bêl-sümâte'nin Yeni Asur kralı Asurbanipal'e (M.Ö. 668-627) gönderdiği bir mektupta geçen Elam kralının inme (*mi-si-id*) geçirdiği ve birçok şehrin ona karşı isyana kalkıştığıyla ilgili ifadelerdir. Bu ifadelerin kroniklerde geçen iki Elam kralı (Humban-nimena ve I. Humban-haltaş) ile ilgili olmadığı, söz konusu mektupta inme geçiren Elam kralının Te'umann (M.Ö. 664-653) olduğu kabul edilmektedir. R. Mattila, "The Political Status of Elam after 653 BC According to ABL 839", *State Archives of Assyria Bulletin*, I, 1987, s. 27-30.

55 Kronikte bir Elam üstünlüğünden bahsedilmektedir (ABC 1: iii 18' (80) ve MC 16 iii 18' (198-199)); ancak Yeni Asur kralı Sanherip'in (M.Ö. 705 - 681) yazıtlarında tam tersi bir durum söz konusudur. Bkz. RINAP 3/1, 18 v 3', 22 v 60', 23 v 51', 34 47' (burada açık bir şekilde Elamlılar'ın yenildiği ve çok sayıda asker öldürüldüğü ifade edilmiştir) ve 35 ay 44'.

56 Bu savaşta bir Elam ve Babil ittifakı söz konusuydu. Babil'de tahta çıkmadan önce (Lahiru şehrinin valiliği sırasında) Asur'un Babil üzerindeki etkili ezici siyasi gücünden dolayı Elam'a sığınan ve sonrasında kral olan Muşezib-Marduk (M.Ö. 693-689) ile Elam kralı Humban-nimena arasında Asur tehlikesine karşı ortak hareket etme kararı alınmıştı. Bu süreçte Babil'in açık bir şekilde Elam desteğine ihtiyaç duyduğu kesindir. Ancak Halule savaşından sonra Asur'un Babil

Yeni Babil Kroniği'ne göre (ABC 1 ve MC 16) Elam kralı Humban-nimena'nın kısmi sakatlığı Babil kralı Muşezib-Marduk'un dördüncü yani son yılında ve Nisanu/Mart-Nisan ayının (<sup>ii</sup>*Nisannu*) on beşinci gününde meydana gelmiştir. Kral felç geçirmiştir ve konuşmasına mani olacak derecede bir konuşma güçlüğü yaşamıştır<sup>57</sup>. İlgili kayıta geçen Akadca *mišittum imišidsuma* (< *mašādu*) ifadesi kralın söz konusu sakatlığını tanımlamaktadır. Genellikle inme ya da felç olarak çevrilen *mišittu* kelimesi<sup>58</sup> bazı tıbbi metinlerde tek başına geçerken, bazılarında söz konusu kronikte olduğu gibi *mašādu* (vurmak, çarpmak) fiiliyle birlikte geçmektedir<sup>59</sup>. İki kelimenin tam olarak modern dillere nasıl çevrileceğiyle ilgili bir karışıklık söz konusu olsa da<sup>60</sup> ikincisi (*mašādu*) genellikle kendi başına felce yol açan bir duruma göndermede bulunmaktadır<sup>61</sup>. Kısacası iki kelimenin birlikte kullanımı “inmenin felce yol açtığı” anlamını vermektedir. İnme beynin belirli bir bölgesinde meydana gelen damar tıkanıklığından kaynaklanarak yüz, el, kol, ayak gibi vücudun belirli uzuvlarını kullanım dışı bırakarak kişiyi felç eder. Humban-nimena'nın sakatlığı, yüz bölgesinin belirli bir bölümünde etkili olan bir kısmi felç durumu gibi gözükmektedir. İlgili kayıttan felcin sadece ağız bölgesini etkilediği anlaşılmaktadır. Kral ağız bölgesindeki kasların hareketsizleşmesi neticesinde konuşma güçlüğü (*pū*(ka) *šū šabitma atmâ la le-i*) yaşamıştır. Başka herhangi bir görünür bulgudan (şekil bozukluğu ve salya akıntısı gibi) bahsedilmemiştir<sup>62</sup>.

Tıbbi metinlerde inmeden ya da başka rahatsızların neden olduğu tıbbi durumlardan dolayı bedeninin bir kısmını ya da tamamını etkileyen geçici veya kalıcı felç vakalarıyla ilgili dışarıdan gözlemlenen ya da hastaların hekimlere tarif

---

üzerindeki siyasi etkisi tam anlamıyla ortadan kaldırılamamış olunacak ki, nihayetinde Asur kralı Sanherip, Babil şehrini ele geçirdi. Muşezib-Marduk ve ailesi esir alınarak Asur'a götürüldü. Muşezib-Marduk'un dört yıllık hâkimiyet süresine ait bir kral yazıtı bulunmadığı için tüm bu gelişmeleri büyük oranda Asur yazıtları ve Yeni Babil Kronikleri'nden takip ediyoruz. Bkz. SAAS 12, III: 34-35; RIMB 2, B.6.29: 162; Frame, *a.g.e.*, s. 52; ABC 1: iii 22'-23' (80-81).

57 ABC 1: iii 19'-21' (80) ve MC 16: iii 19'-21' (198-199): <sup>19</sup>MU IV *Mu-še-zib-dMarduk* <sup>iii</sup>*Nisannu* UD XV<sup>kam</sup> <sup>20</sup>*Me-na-nu šar* <sup>kur</sup>*Elâmti mi-šit-tum i-mi-šid-su-ma* <sup>21</sup>*pūšū šabitma atmâ la le-i*.

58 CAD M/2: 125 (*mišittu* A); AHw II M-S: 660-661.

59 DABM 2005 (13.227, 13.228, 13.230, 13.231, 13.232, 13.233, 13.236, 13.238, 13.239, 13.240, 13.241, 13.242, 13.243), 328-330. Ayrıca tıbbi metinlerde geçen *mišittu* ile ilgili daha fazla kayıt için sayfa 739'a (164-184 arası notlar) bakınız.

60 S. Salin, “Words for Loss of Sensation and Paralysis in Assyro-Babylonian Medical Texts: Some Considerations”, *JMC*, 31, 2018, s. 31-32.

61 CAD M/1: 351; AHw II M-S: 623.

62 Kralın muhtemelen beyninin sol tarafında bir tıkanıklık meydana gelmişti. Çünkü günümüzdeki benzer vakalarda beynin sağ tarafındaki tıkanıklık durumlarında hasta genellikle konuşma güçlüğünden şikâyetçi olmaz. M. Kinsbourne, “The Right Hemisphere and Recovery From Aphasia”, *Handbook of Neurolinguistics*, Eds. Brigitte Stemmer - Harry A. Whitaker, Academic Press, San Diego-California 1998, s. 386. Bu türden kısmi felçlerin görülme olasılığının ilerlemiş yaşlarda daha sık görülmesinden dolayı kralın yaşının oldukça ilerlemiş olduğu da düşünülebilir. Scurlock - Andersen, *a.g.e.*, s. 327.

ettiği çok sayıda belirtinin tanımlandığı görülmektedir<sup>63</sup>. Tıpla ilgili bir metin, Humban-nimena'nın durumuna benzer bir kayıt içermektedir. Bu metindeki ifade şu şekildedir: “konuş[amadığı] için ağzını (ve) dudaklarını sağa ve sola kımlıdamıyorsa...”<sup>64</sup>. İnme (*mišittu*) için tedavi önerilerinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Çoğunlukla bitkisel içerikli sağaltıcıların yer aldığı bu tedavi reçetelerinde birtakım büyümlü sözler de vardı. Ayrıca tütsü, masaj ve merhem gibi yöntem ve araçlara da başvuruluyordu<sup>65</sup>. Amaç felcin etkisini azaltmak ve felçten kaynaklanan ya da ona eşlik eden belirtileri (his kaybı ve sarkıklık gibi) ortadan kaldırmaktı<sup>66</sup>. Eski Mezopotamya inanışına göre tanrı ve tanrıçaların yanı sıra ifritlerin, hayaletlerin veya başka doğaüstü güçlerin insanları hafif ya da ciddi derecede hasta etme güçleri vardı. Bu doğaüstü güçler arasında inme ve felç vakalarına yol açan ifritler ve hayaletler de bulunmaktaydı<sup>67</sup>. Bu ifritler ve hayaletler hastalarına “dokunur” (*lapātu*), “saldırır ya da vurur” (*maḥāšu*) ve onları “ele geçirirdi” (*šabātu*)<sup>68</sup>. Bazıları inme ve felçten kaynaklanan bedenin birtakım bölgeleriyle doğrudan ilişkiliydi. Örneğin Elam kralı Humban-nimena örneğinde olduğu gibi doğrudan ağız bölgesini etkilerdi. Genellikle tekin olmayan ıssız ve karanlık yerlerde insanlara saldıran *rābišu* (Sümerce: MAŞKIM) ya da Şulak isimli ifritler ağız bölgesini felç ederek ciddi derecede konuşma güçlüğüne neden olurlardı<sup>69</sup>. İnsanlara hastalık bulaştıran ya da onların bedensel-zihinsel sakatlanmalarına yol açan birçok doğaüstü gücün aksine özellikle ilkinin (*rābišu*) yanlış-hatalı eylemlerde bulunan kişilere tanrının (çoğu zaman tanrı Enlil) memnuniyetsizliğini iletmek için görevlendirildiğine inanılmıştır<sup>70</sup>. Normalde

- 63 Eski Mezopotamya'da inme ve felç vakalarıyla ilişkilendirilen çok sayıda teşhis (diagnoz) ve tahmin (prognoz) kayıt altına alınmıştır. Bu tür vakaları tanımlayan Akadca terimlerin çok sayıda olması, Mezopotamyalı hekimlerin felci sadece basit bir “hareketsizlik” sorunu olarak algılamadıklarını göstermektedir. Bu konuda bkz. Scurlock - Andersen, *a.g.e.*, s. 290-294; Salin, *a.g.e.* Ayrıca genellikle sadece ağız bölgesini etkileyen felç vakaları için kullanılan terimler için bkz. Wilson - Reynolds, *a.g.m.*, s. 72-74.
- 64 DABM 2005 (13.234), 329: DIŞ NA KA-šú NUNDUN-su ana ZAG/GÜB kub-bu-ul-ma da-ba-ba la i-le-[‘i].
- 65 J. V. K. Wilson - E. H. Reynolds, “On Stroke and Facial Palys in Babylonian Texts”, *Disease in Babylonia*, Eds. I.L.Finkel - M. J. Geller, Brill, Leiden 2007, s. 77-84.
- 66 Scurlock - Andersen, *a.g.e.*, 2014 (3. metin: Die babylonisch-assyrische Medizin in Texten und Untersuchungen [BAM] 398= The Babylonian Expedition of the University of Pennsylvania – Series A: C. Text BE 31.56), 561-566.
- 67 N. P. Heeßel, *Babylonisch-assyrische Diagnostik*, Alter Orient und Altes Testament 43, Ugarit-Verlag, Münster 2000 (SA.GIG / *Sakikku* XXVII: A 1’-13’), s. 297, 301; Wilson - Reynolds, *a.g.m.*, s. 87-90.
- 68 Bu konuda ve ayrıca insanların hastalıklarının başlangıç anlarını tanımlayan başka Akadca fiiller için bkz. S. Salin, “When Disease “Touches”, “Hits”, or “Seizes” in Assyro-Babylonian Medicine”, *Kaskal*, 12, 2015 (özellikle inme ile ilgili *mašādu* fiilinin kullanımı için bkz. s. 329-330).
- 69 DABM 2005 (13.19, 19.80, 19.81), 287, 450.
- 70 Akad kralı Naram-Sin’in efsanesi olarak da bilinen Eski Babil döneminden Yeni Asur dönemine kadar çok sayıda kopyası bulunan Kuta Efsanesinde *rābišu* ifritlerinin Enlil’in emrinde oldukları görülmektedir. O. R. Gurney, “The Sultantepe Tablets (Continued). IV. The Cuthaeen Legend of

özellikle M.Ö. 3. ve 2. binyılda kendisine atfedilen tanrısal üstünlüğe rağmen, tanrı Enlil'in özellikle M.Ö. I. binyıldan sonra dünyevi hayat üzerindeki dinsel etkisinin alanı oldukça daralmış ve zaman içerisinde onunla ilişkilendirilen birçok tanrısal üstünlük ve güç tanrı Marduk (kimi zaman Bel ismiyle de bilinmektedir) ile özdeşleştirilmiştir. Böylece tanrı “Enlil ile aynı masada yemek yediğine” ve onun yetkiyle hareket ettiğine inanılan *rābişu*'lar<sup>71</sup>, tanrı Marduk'un insanları hasta etme ya da sakat bırakma konusundaki cezalandırıcı vasfının bir aracı haline gelmiştir. Bu açıdan bakıldığında kral Humban-nimena'nın konuşma güçlüğüne yol açan inme hadisesi veya felç süreciyle ilgili kaydı, *rābişu* ifriti aracılığıyla tanrısal (Marduk/Bel) bir cezalandırmanın göstergesi olarak okumak mümkün gözükmektedir.

İlgili kronikteki kayıta (ABC 1: iii 19'-21' ve MC 16: iii 19'-21') Humban-nimena'nın sağlık sorunuyla tanrısal bir cezalandırma arasında açıktan bir ilişki kurulmamış olduğu görülmektedir. Ancak kralın sakatlığıyla ilgili metinde açıkça ifade edilen ve edilmeyen tıbbi ve dini detaylar ile kralın sakatlığından yedi ay sonra, yani aynı yılın Kislev /Kasım-Aralık ayının (*ina*<sup>iii</sup> *Kislîmi*) birinci günü Babil şehrinin Asurlular tarafından ele geçirildiği ve sonrasında Babil kralı Muşezib-Marduk'un esir alınıp Asur'a götürüldüğü ile ilgili kayıt<sup>72</sup> arasındaki bağlamsal ilişki göz önünde bulundurulduğunda metnin ötesinde bu yönde bir ilişkinin kurulmuş olma ihtimali yüksektir. Nitekim bu olaydan dört ay sonra, yani Adar/Şubat-Mart ayının (*ina*<sup>iii</sup> *Addari*) yedinci gününde Elam kralının öldüğü kaydedilmiştir<sup>73</sup>. Daha öncesinde Asur'a karşı ortak hareket eden ve kısmi bir zafer elde eden Elam ve Babil ittifakının Elam kralının felç geçirmesinden sonra bir kopuşa yol açmış ya da Babil'e gereken siyasi ve askeri desteğin bu sağlık sorunundan dolayı verilememiş olması düşük bir ihtimaldir. Nitekim kral kısmi bir felç geçirmiştir ve hala hayattadır. Sadece bu vakadan dolayı Asur'a karşı Babil'e destek verememiş olması pek olası gözükmemektedir. Bu durumda akıllara ya gizli bir Elam-Asur ittifakı<sup>74</sup> ya da Elam'ın bu mücadeleye dâhil olmama kararı aldığı gelmektedir. Her iki durumda da Babil, Elam desteğinden mahrum kalarak kendi kötü kaderine terk edilmiştir.

Naram-Sin", *Anatolian Studies*, 5, 1955 (Kuta Efsanesi'nin Ninive versiyonu K.5418a = CT, XIII, s. 39-40; B ve Sultantepe versiyonu S.U. 51,78 + 166: E, 68'), s. 102-103; Scurlock - Andersen, *a.g.e.*, s. 254.

71 W. Van Binsbergen - F. Wiggermann, "Magic in History: A Theoretical Perspective, and Its Application to Ancient Mesopotamia", *Mesopotamian Magic: Textual, Historical, and Interpretative Perspectives*, Eds. Tzvi Abusch - Karel van der Toorn, Styx Publications, Groningen 1999, s. 27.

72 ABC 1: iii 22'-23' (80-81) ve MC 16: iii 22'-23' (198-199).

73 ABC 1: iii 25' (81) ve MC 16: iii 25' (198-199). Kralın ölüm nedeninin söz konusu felçten kaynaklanmış olma ihtimali vardır; ancak bu konuda kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Diğer taraftan kralın ölene kadar, yaklaşık on bir ay bu sakatlıktan çektiği yönündeki düşünce de (Wilson ve Reynolds, *a.g.m.*, s. 71), bana göre en azından kronikteki ilgili kayıttan çıkarılacak bir sonuç değildir.

74 Halule savaşından (M.Ö. 691) önce Asur ve Elam arasındaki bir anlaşmanın varlığıyla ilgili tartışma için bkz. SAAS 12, III: 34.

Kronik derleyicisinin ilgili satırları kaydederken Elam kralının yaşadığı sağlık sorunu hakkında detay vermek istemesinin arka planında bu ilişkiler ağının etkisinin hissedildiği Babil yanlısı bir tutum olduğu söylenebilir.

Aynı kronikte bir başka Elam kralının, bir önceki Elam kralıyla soy ilişkisi hakkında herhangi bir bilgi bulunmayan, I. Humban-haltaş'ın da aynı sakatlığa maruz kaldığı kaydedilmiştir. Sekiz yıl Elam tahtında kaldığı anlaşılan kralın M.Ö. 681 yılının Tışri/Eylül-Ekim ayının (*ina*<sup>iii</sup> *Taşrūti*) yirmi üçüncü günü bir öğlen vakti rahatsızlandığı (*maḥiṣ*) akşam saatlerinde ise öldüğü kaydedilmiştir<sup>75</sup>. Kralın rahatsızlığını tanımlayan Akadca fiil *maḥiṣ* (< *maḥāṣu*, *maḥiṣu*) “vurmak ve saldırmak (çoğu zaman öldürmek veya yaralamak amaçlı) gibi anlamlara gelmektedir<sup>76</sup>. Grayson bu kelimenin bir felç hadisesini tanımladığını düşünmüştür<sup>77</sup>. Eğer ortada bir felç vakası var ise<sup>78</sup> (zira kroniklerde hasta olmak durumu genellikle GIG (*marāṣu*) ideogramı ile ifade edilmektedir), I. Humban-haltaş'ın da bir önceki Elam kralı gibi benzer bir felç vakası ile karşı karşıya kaldığı düşünülebilir. Ancak kronikte ikinci felç vakasının kralın bedeninde nereleri etkilemiş olabileceği ile ilgili bir bilgi verilmemiştir. Bununla birlikte felç olduktan birkaç saat sonra kralın ölmesi, ölüm nedeninin söz konusu felç ile ilgili olduğunu düşündürmektedir. Felç ile ilgili ölüm vakalarının felç geçiren kişinin beyin damarlarındaki kanamaların ve tıkanıklıkların derecesine ve süresine bağlı olduğu<sup>79</sup> göz önüne alındığında I. Humban-haltaş'ın nörolojik belirtilerinin çok ciddi olduğu ve kısa sürede ölümüne yol açtığı söylenebilir. Hakkında çok fazla şey bilinmeyen I. Humban-haltaş zamanında Asur ile ilişkiler normal seyirde devam etmekteydi. Herhangi bir askeri anlaşmazlık söz konusu değildi<sup>80</sup>. Bununla birlikte kronikte Elam kralının döneminde meydana gelen Babil kralı Nergal-uşezib (M.Ö. 694-693) zamanında Asurlular tarafından yağmalanıp götürülen Uruk şehrinin tanrılarının<sup>81</sup> kralın ölümünden önce tekrardan (Elam?)'dan Uruk kentine geri getirilmesi hadisesi<sup>82</sup>, bu olayla kralın hastalığı arasındaki muhtemel bir ilişkinin çerçevesini (varsa) belirlemek açısından bazı ipuçları içermektedir.

75 ABC 1: iii 30'-31' (81) ve MC 16 iii 30'-31' (198-199): <sup>30</sup>*Hum-ba-[ḫal]-da-šú šār Elāmti ina muṣṣali* (an.izi) <sup>31</sup>*ma-ḫi-iṣ-ma ina rabē* (šú)<sup>e</sup> d[Šamši imt]ūt (ug<sub>7</sub>)<sup>u</sup>.

76 CAD M/1: 71-76; AHW II/M-S: 580; Salin, “When Disease”, s. 323-325.

77 ABC 1: iii 31' (81). Buna karşılık Glassner ise kelimeyi hasta olmak/ rahatsızlanmak olarak çevirmeyi tercih etmiştir. Bkz. MC 16 iii 31' (199).

78 Kralın rahatsızlığı hakkındaki daha eski düşünceler için bkz. R. Labat, “La Mort Du Roi D'Elam Ḫumban-Ḫaltaš I, Dans La Chronique Babylonienne”, *ArOr*, 17, 1949, s. 1-6.

79 Wilson - Reynolds, a.g.m., s. 69.

80 SAAS 12, III: 36-37.

81 ABC 1 iii: 1'-3' (79) ve MC 16 iii: 1'-3' (198-199).

82 Metinde tanrıların getirildiği yerin neresi olduğu büyük oranda okunamasa da bu yerin Elam olduğu ileri sürülmüştür. Bkz. ABC 1 iii: 29' (81) ve MC 16 iii:29' (198). Ancak Asur tarafından yağmalanan tanrı heykellerinin Asur yerine Elam'dan geri getirilmesi, Babil kralı Nergal-uşezib'in Elam desteğiyle Asur'a karşı savaşa girmesi ve yenilerek tahtından olması hadiseleri arasındaki ilişki ağının nasıl gerçekleştiği muallaktır.



Ancak bu konuda şimdilik net bir şey söylemek mümkün değildir. Neticede Elam kralının rahatsızlanarak aynı gün içerisinde ölmesi ile ilgili kayıt yukarıda bahsedilen Babil yanlısı tutumun tarih yazımına yansımalarının bir diğer örneği olarak görülebilir. En azından bu olaydan bahseden kâtibin Elam krallarının sakatlıklarıyla ve ölümleriyle ilgili bilgiyi ve detayı atlamamak konusunda hevesli olduğu<sup>83</sup> kesindir. Ne türden bilgilerin kaydedileceği konusundaki bilinçli tercihin kâtiplerin dünya görüşü, bahsedilecek kralların mensubiyetleri, söz konusu tıbbi rahatsızlıkların içeriği ve tanrısal arka planı ile tarih yazım geleneğinin siyasi/ideolojik yönleriyle ilişkili olabileceği unutulmamalıdır.

Yeni Elam krallarının Asur ve Babil krallarına görece, “nihai akıbetleriyle”<sup>84</sup> ilgili kayıtları temelde aşağı yukarı M.Ö. 8. yüzyılın sonlarından 7. yüzyılın ortalarına kadar devam eden, zaman zaman birbirlerine karşı ortak hareket etme politikasıyla karışık Elam, Babil ve Asur mücadelelerinin bir yansıması olarak okunabilir<sup>85</sup>. M.Ö. 3. binyılın ortalarından itibaren Mezopotamya kaynaklarında Elam’dan siyasi bir güç olarak bahsedilmeye başlandığı bilinmektedir. Asur kaynaklarında ise Elam adı yoğun bir şekilde Yeni Asur kralı II. Sargon’un (M. Ö. 721-705) yıllıklarından itibaren gözükmeye başlamıştır<sup>86</sup>. Elam ile olan siyasi çekişmeler ve askeri mücadeleler Asur devletinin yıkılmasına kadar devam etmiştir<sup>87</sup>. Özellikle Yeni Asur kralı Asurbanipal (M.Ö. 668-627)’in Elam kralı Teumman’ı M.Ö. 653 yılında Ulai nehri yakınlarındaki savaşta (Til Tuba savaşı) yenmesinden sonra bağımsız bir Elam gücünden bahsetmek artık mümkün olmamıştır<sup>88</sup>. Dolayısıyla M.Ö. I. binyılın Asur kral yazıtlarında, kraliyet yazışmalarında ve kehanet metinlerinde Yeni Elam döneminin krallarıyla ve/ya Elamlılarla ilgili kayıtlarda genellikle olumsuz ve yanlı bir algının canlı tutulmaya çalışıldığı görülmektedir. Bundan dolayı Babil ve Borsippa gibi kentlerde derlenen kroniklere kâtipler tarafından Elam krallarının sağlık durumlarıyla ilgili bazı detayların eklenme nedeninin Asur ve Babil yazıtlarındaki Elam ile ilgili olumsuz ifadelerden ve Elam hakkında var olan siyasal ve toplumsal yargılardan kaynaklanan bakışla ilgisi olduğu düşünülebilir<sup>89</sup>. Ancak bu tahmin

83 Labat’ın kullandığı tabirle “complaisamment”. Labat, a.g.m., s. 5.

84 Kroniklerde Elam krallarının hastalıkları veya sakatlıklarının sonrasında iyileştiğine dair herhangi bir kayıt yoktur. Bu rahatsızlıklar ya onların ölümüne yol açmış ya da ölene kadar bu rahatsızlıklarıyla yaşamak zorunda kalmışlardır.

85 Frame, *Babylonia 689-627 B.C.*, s. 255-256.

86 D. D. Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, Volume 2, The University of Chicago Press, Chicago- Illinois 1927, 55: 26; J. Elayi, *Sargon II, King of Assyria*, SBL Press, Atlanta 2017, s. 171-175.

87 *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie*, Berlin 1928, 12: 17-18; 1: 201.

88 Luckenbill, a.g.e., 862-863: 333; D.T. Potts, “The Elamites”, *The Oxford Handbook of Iranian History*, Ed. Touraj Daryaee, Oxford University Press, New York 2012, s. 46.

89 Özellikle M.Ö. 2. binyılın sonunda Elam’ın Babil’i istilası, kutsal mekânları yağmalaması ve tanrı Marduk kültürünü Babil’den götürmesi Babillilerin belleklerinde silinmeyen izler bıraktı. Bu kötü anılar Babil’in Elam tarafından dönem dönem istila edilmesiyle tazeliğini hiç yitirmedi. G. De



kronik derleyicilerinin Elam krallarının hastalıklarının detaylarıyla ilgili “gerçeklik boyutunun derecesini (şimdilik) öğrenme imkânımızın olmadığı” bilgileri herhangi bir kaynaktan mı öğrendiklerini (Asur, Babil ya da Elam) ya da bunları kulaktan dolma (belki uydurma ?) bilgilerle mi derledikleri sorusunu cevaplayamamaktadır.

Kroniğin kâtibi iki Elam kralının sakatlığını ve ölümünü farklı kelimelerle tanımlamıştır. Her iki olay aynı metinde ve aynı yazar tarafından kaleme alınmasına rağmen, bu tür ufak gibi gözükken filolojik detaylar kralların sakatlıklarının içeriği, belirtileri, süresi ve sonucu gibi detaylara katkı sunmak açısından önemlidir. Humban-nimena'nın sakatlığını tanımlayan *mišittum imišidsuma* inmeden kaynaklı kısmi bir felç olayını tanımlamaktadır. Kralın yüzündeki bir bölge (ağız) etkilenmiş, bundan dolayı da konuşma güçlüğü yaşanmıştır. Kral bu kısmi sakatlık hadisesinden sonra yaklaşık on bir ay daha yaşamıştır. Dolayısıyla bu sakatlığının ölümcül veya çok ciddi sonuçları olmamıştır. Kralın ölümü ise *šīmāti<sup>mes</sup>/nam<sup>mes</sup>* (< *šimtu*)<sup>90</sup> olarak ifade edilmiştir. Bir diğer kral I. Humban-haltaş'ın sakatlığını tanımlayan kelime ise *mahiš* olmuştur. Kelimenin başka metinlerdeki kullanımına da bakıldığında “kişiye zarar vermek”, “yaralamak ve öldürmek amaçlı ona saldırmak” gibi anlamları bulunmaktadır. Tanrısal bir silahla vurulma kullanımının da olduğu görülmektedir. Nitekim kral tanrısal ya da doğaüstü güçlerin saldırıları neticesinde rahatsızlanarak<sup>91</sup> aynı gün hatta birkaç saat içerisinde ölmüştür. Kralın ölümü ise *imtūt<sup>uu</sup>/ug<sup>uu</sup>* (< *mātu*)<sup>92</sup> şeklinde ifade edilmiştir. Kralların ölümlerinin de farklı kelimelerle ifade edildiği görülmektedir. Her iki kelime de doğal bir ölüme, daha doğrusu, başka bir insan ya da insanlar tarafından öldürülmemiş olduklarını göstermektedir. İlki (*šīmāti*), *ana šimti alāku* (kişinin kaderine yürümesi/gitmesi) kullanımında olduğu gibi daha doğal bir ölüme ilgili gözükmektedir. Kelime süreye yayılan bir ölüm ifade eder. Ancak ikincisinin (*imtūt<sup>uu</sup>*) daha keskin, trajik ve nedeni ve süreci netlik içeren bir ölüm hadisesini tanımlamak için kullanılmış olabileceği söylenebilir.

### Sargon'un Uykusuzluk Problemi ve Erra-imitti'nin Ölümü

Yeni Babil kronikleri dışında iki ayrı kronikte (Weidner/Esagila ve Eski Krallar) iki kralın farklı tıbbi durumuyla ilgili kayıtlar bulunmaktadır. Her iki kronik de yaklaşık olarak M.Ö. üçüncü binyılın ortalarından ikinci binin başlarına kadarki sürede hüküm sürmüş Sümer, Akad ve Babil kralları hakkında birtakım bilgiler içermektedir. Yeni Asur ve Yeni Babil dönemlerine tarihlendirilen üç farklı kopya versiyonu bulunan (Ass 13955 gv, 6.4, VAT 14515) Weidner Kroni-

Breucker, “Heroes and Sinners: Babylonian Kings in Cuneiform Historiography of the Persian and Hellenistic Periods”, *Political Memory in and after the Persian Empire*, Eds. J. M. Silverman - C. Waerzeggers, SBL, Atlanta 2015, s. 80-83.

90 CAD Š/3: 11-18; AHw S-Z: 1238-1239.

91 Labat, a.g.m., s. 5-6.

92 CAD M/1: 421-427; AHw II/M-S: 634-635.

ği'nin temelde Babil şehrini ve buradaki Esagila tapınağını ön plana çıkartmak ve dolayısıyla tanrı Marduk kültünü yüceltmek amacıyla derlenmiş olduğu anlaşılmaktadır<sup>93</sup>. Metinde geçen bazı Sümer ve Akad krallarının tanrı Marduk kültüne yeteri kadar önem vermemeleri hatta kimi zaman tanrıya karşı çıkacak hareketlerde bulunmaları nedeniyle tanrısal destekten mahrum kalmaları ve bazen de cezalandırılmaları metnin ön plana çıkardığı en temel temadır<sup>94</sup>. Kralların dönemleri ile ilgili bazı değer yargılarında bulunması da metnin oldukça yanlı ve belirli bir mesaja yönelik derlendiğini göstermektedir<sup>95</sup>. Tanrı Marduk, Esagila tapınağına erzak sağlayan ve tapınakla yeteri kadar ilgilenen eski dönemlerin krallarını, onların hâkimiyet alanlarını sağlamlaştırmakla ödüllendirmekteydi. Diğer yandan kendisine yönelik "saygısızca" hareketler ise farklı şekillerde cezalandırılmaktaydı. Kimi krallar hasta oluyor, kimisi ölüyordu. Bazı krallar ise göçebe topluluklarının akınlarıyla uğraşmak zorunda kalıyordu.

Weidner Kroniği'ne göre Akad kralı Sargon (M.Ö. 2334-2279), önceleri Esagila tapınağına yaptığı sunularla Marduk'un övgüsüne mazhar olmaktadır. Sargon hâkimiyeti altında bulunan Akad şehrinin karşısında adına Babil dediği bir başka yerleşim yeri inşa etti. Bunu kendisine bir saygısızlık olarak gören Marduk, Sargon'a karşı cephe aldı ve kendi tebaasının ona karşı isyan etmesini sağladı<sup>96</sup>. Bununla yetinmeyen tanrı, kral Sargon'a uykusuzluk problemini musallat etti<sup>97</sup>. Sargon'un yaptığı aynı yanlıştan dolayı uykusuzluk problemiyle cezalandırılması benzer şekilde Eski Krallar Kroniği'nde de (BM 26472) anlatılmaktadır<sup>98</sup>. Her iki kronikte de tanrı Marduk tarafından verilen cezanın bir yönünü oluşturan Akad kralı Sargon'un uykusuzluk (*la şalālu*) sorununun krallıkta meydana gelen olaylarla ilişkili olduğu görülmektedir. Anlaşılan doğudan batıya ülkenin birçok yerinde krala karşı isyanlar ve ülkede baş gösteren kıtlığın insan ölümlerine yol açması gibi ciddi olaylar neticesinde endişe, kaygı ve korkudan kaynaklanan stres kralın uykusuzluk problemi yaşamasına yol açmıştır<sup>99</sup>.

93 De Breucker, a.g.m., s. 85.

94 ABC 19: 26'-28' (146) ve MC 38: 36'-38' (264-267): "*onun emriyle düşman tanrılar bağlandı ve onlara kirli giysiler giydirildi. ...O şehrin tanrılarına karşı günah işleyenlerin yıldızı gökyüzünde durmayacak... Bir kralları olmayacak, krallık esaslı elinden alınacak, hazineleri bir harabeye dönüştürecek*".

95 Grayson, *Assyrian and Babylonian Chronicles*, s. 43-45.

96 ABC 19: 46'-52' (148-149) ve MC 38: 56'-61' (266-267).

97 ABC 19: 52b' (149) ve MC 38: 61' (266-267): *ik-ki-ru- šu-ma la şa-la-lu šakin/gar-[šu(?)].*

98 ABC 20 A: 23' (154) ve MC 39: 23' (270-271): *ik-ki-ru- šu-ma la şa-la-la i-mi-id-[su].*

99 Çivi yazılı metinlerde geçen uyuyamama sorunlarının hastalıklarla ilişkili fiziksel acılar ve huzursuzluklardan kaynaklanabileceği gibi stres ile de ilgisi olduğu görülmektedir. Bununla birlikte ölen (uykuda olan) kişinin yattığı yerde rahatsız edilmesiyle ölünün ruhunun da aynı sorunla karşı karşıya kalacağı düşünülmüştür. Bkz. DABM 2005 (16.13), 369; CAD/ Ş: 67.

Kralların kendi sağlıklarını muhafaza etmek için Babil'in tanrılarına sunularda bulunmaları geleneği Helenistik ve hatta Parth dönemlerine kadar devam etmiştir. Geç Babil kronikleri ve günlükler bu konuda kayıtlar içermektedir. Seleukos dönemi kralları ve kralların yakın maiyetlerinin sağlıklı olmaları (*ana baltu*) temenisiyle genellikle Esagila tapınağında ve tanrı Bel ve tanrıça Beltiya adına yapılan birtakım sunularla tanrısal desteğin sağlanması amaçlanmaktaydı<sup>100</sup>.

Tanrı Marduk'un kudretini öven ve ön plana çıkaran bir diğer metin Pers ya da Helenistik döneme tarihlendirilen, iki kopyası bulunan (BM 26472 ve BM 96152) ve Akad kralı Sargon'dan I. İsin hanedanı ve Asur kralı Iluşuma dönemlerine kadarki süreden bahseden Eski Krallar Kroniği'dir (ABC 20A-B ve MC 39-40)<sup>101</sup>. Bu kroniğin her iki kopyası da bir kralın ilginç ölümünden bahsetmektedir. Başka hiçbir kaynakta geçmeyen bu olay, I. İsin Hanedanı kralı Erra-imitti'nin (M.Ö.1868-1861) yediği sıcak yemekten dolayı ölmesidir<sup>102</sup>. Kronikteki kayda göre sarayında gerçekleşen bu ölüm hadisesinin görünür nedeni tam olarak belli değildir. Ölümün kralın yediği sıcak yulaf lapasından (*pappasu*) kaynaklanmış olduğu kaydedilmiştir; ancak kralı öldüren şey çok büyük ihtimalle sıcak lapanın kendisi değildi. Aşırı sıcak bir yemeği tüketmenin tek başına bir ölüm nedeni olması düşük bir ihtimaldir. Yenilen şeyin nefes borusuna kaçması ve kişinin boğulması<sup>103</sup> ya da yenilen şeyin içerisine öldürücü bir zehrin katılmış olması daha olası bir senaryodur. Bununla birlikte Eski Krallar Kroniği'nin derleyicisinin Erra-imitti'nin ölümüyle ilgili ifadelerini, kralın sarayında gerçekleşen bir ritüel (*šar pūhi*) anlatımının<sup>104</sup> arasına yerleştirmiş olması bu iki olay arasında bir ilişki olabileceğini düşündürt-

100 Y. Mitsuma, "The Offering for Well-Being in Seleucid and Arsacid Babylon", *Archiv für Orientforschung*, 53, 2015, s. 117-127.

101 Waerzeggers, "The Babylonian Chronicles: Classification and Provenance", s. 292; ABC 20: 45-49.

102 ABC 20 A 34' - B öy 4' (155) ve MC 39 34' -40 4' (270-273): *md'Er-ra-i-mit-ti ina ēkalli-šū pap-pa-su im-me-tū ina sa-ra-pi-šū im-tu-ut*.

103 A. Ungnad, "Woran starb König Era-imitti von Isin?", *Orientalia*, 12, 1943, s. 194-195.

104 Söz konusu ritüel *šar pūhi* olarak bilinen vekil kral atama uygulamasıdır. Buna göre gerçek kralla ilgili, kehanetlerden yola çıkılarak yapılan kralın kendisi ya da hâkimiyeti altındaki ülkesiyle ilgili olumsuz yorumlar çok ciddi bir şekilde ele alınmalı ve kralın hayati tehlikesi söz konusu ise yerine belirli bir süre sembolik olarak krallık yapacak başka bir kişi atanmalıydı. Bu kişi kronikte de bahsedildiği üzere, krallık tahtına oturur ve krallık tacını takardı. Gerçek kral gibi ülkeyi yönetmez, sadece sembolik olarak krallık sarayında bulunurdu. Bu vekil kral, kehanet gereği belirli bir süre sonra sembolik olarak öldürülebilirdi. Böylece kehanetin geçerliliği ortadan kalkar ve gerçek kral tekrardan tahtına otururdu. Amaç gerçek kralı tehlikelerden korumaktı. Kronikteki bilgiye göre Erra-imitti birtakım kehanetlerin olumsuz etkisinden kurtulmak amacıyla bir bahçıvan olan Enlil-bani'yi vekil kral olarak atamıştır. Ancak vekil kral, ritüelin gereği olarak sembolik olarak öldürülmeden yani ritüel tamamlanmadan önce, gerçek kral Erra-imitti talihsiz bir şekilde ölmüştür. Bunun üzerine esasında *šar pūhi* ritüelinin bir parçası olarak krallık yapan Enlil-bani tahttan feragat etmemiş ve tahtın gerçek sahibi olmuştur. Vekil kral uygulaması konusunda bkz. J. Bottéro, *Mezopotamya: Yazı, Akıl ve Tanrılar*, çev. Mehmet Emin Özcan - Ayten Er, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2003, s. 161-178.

mektedir<sup>105</sup>. Devam eden ritüel esnasında gerçekleşen kralın talihsiz ölümü belki de söz konusu vekil kral atama ritüelinin yanlış uygulanmasından dolayı tanrısal bir ceza olarak aktarılmak istenmiştir<sup>106</sup>. Diğer taraftan Erra-imitti ile ilgili bu talihsiz ve trajik anekdotun kronik derleyicisi tarafından kroniğe dâhil edilmesinin diğer nedeni söz konusu kralın Babil'in eski tarihi açısından önemli bazı olaylardaki rolü ile ilgili olabilir<sup>107</sup>. Neticede kralın ölüm nedeni ne olursa olsun, kronik derleyicinin Erra-imitti'nin sıcak yulaf lapası yerken ölmesinden bahsetmesinin nedeni sadece tarihe bu ilginç olayın notunu düşmek değildi. Erra-imitti üzerinden birtakım mesajlar vermek amaçlardan bir tanesi olabilir. Ayrıca uydurma olma ihtimali de bulunan ve kroniğin ulaşabildiği çevrelerde üzerinde spekülasyon yapma oranı çok yüksek olan “krallara yakışmayacak” bir ölüm hadisesinin anlatım biçiminin merak uyandırma potansiyeli de göz önünde bulundurulmalıdır.

### Salgın

Yeni Babil Kronikleri'nde hastalıklar genellikle kralların bireysel sorunları olarak geçmektedir. Ancak bir yerleşim bölgesinin tamamında ya da büyük bir kısmında etkili olan ve çok fazla sayıda insanın olumsuz etkilendiği kitlesel hastalıklardan da tek bir kronikte (ABC 1 ve MC 16) bahsedilmiştir. Söz konusu kronikte Asur şehrinde bir salgın vakasından söz edilmektedir<sup>108</sup>. Bu olay söz konusu kroniğin bir diğer kopyasında geçmektedir (ABC 1B= BM 75976). Söz konusu kopya, Yeni Asur kralı II. Sargon'un (M.Ö. 721-705) on beşinci yılında (M.Ö. 707) meydana gelen salgının Asur şehrini ya da burada yaşayan insanları ne derece etkilediği ya da bu kitlesel felaketin ne zaman sona erdiği gibi detaylar içermez. Ancak metinde geçen *mūtānu* ifadesinin çok sayıda ölüme yol açan ve şehrin büyük bir kısmının etkilenme ihtimalinin yüksek olduğu sadece insanların değil hayvanların da zarar gördüğü oldukça tehlikeli bir felaketi tanımladığı düşünülürse<sup>109</sup> bu salgının II. Sar-

105 I. Huber, “Ersatzkönige in griechischem Gewand: Die Umformung der šar pūhi-Rituale bei Herodot, Berossos, Agathias und den Alexander-Historikern”, *Von Sumer bis Homer, Festschrift für Manfred Schretter zur Vollendung des 60. Lebensjahres*, Ed. R. Rollinger, Ugarit-Verlag, Münster 2005, s. 383-384. Bu iki olay arasındaki ilişkinin İsin'deki bir hanedan değişikliğine göndermede bulunmuş olabileceği ihtimali üzerinde de durulmuştur. Bkz. W. W. Hallo, “The Limits of Skepticism”, *Journal of the American Oriental Society* 110/2, 1990, s. 189-190.

106 Ritüel uygulamalarındaki bazı hataların sonuçlarıyla ilgili bkz. C. Ambos, “Types of Ritual Failure and Mistakes in Ritual in Cuneiform Sources”, *When Rituals Go Wrong: Mistakes, Failure, and the Dynamics of Ritual*, Ed. Ute Hüsken, Brill, Leiden 2007.

107 Sümer Kral listesine göre sekiz yıl hüküm süren İsin kralı Erra-imitti zamanında Larsa ve Babil krallıklarıyla devam eden mücadeleler neticesinde daha sonrasında Babil krallığı hâkimiyetine girecek olan stratejik öneme sahip Kisurra ve Kazallu şehirleri yıkılarak ele geçirilmiştir. Erra-imitti'nin yıl isimleri listesinde kralın her iki şehri ard arda yıktığı görülmektedir. A. Goddeeris, *Tablets from Kisurra in the Collections of British Museum*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2009, s. 16.

108 ABC 1: ii 5' (76): *mūtānu*<sup>mes</sup> *ina* <sup>kur</sup> *Aššur šaknu* [<sup>nu</sup> (?)].

109 Akadca *mūtānu* kelimesi için bkz. CAD /M2: 296; AHW II/M-S: 687.

gon ve emri altındaki kraliyete mensup üst düzey yetkililer tarafından oldukça dikkate alınması muhtemeldir. Kralın bazı yazıtlarında geçen lanetleme formüllerinde, kralın sözlerini taşıyan stele zarar verecek olanların birçok olumsuz durumun yanı sıra salgınlarla da sınıanmasının belirtilmesi, kral ve mahiyetinin bu tür bir kitlesel felaketi uğursuz bir tanrısal işaret olarak önemsediklerini göstermektedir<sup>110</sup>. Özellikle M.Ö. I. binyılda Asur devleti kimi zaman askeri seferlerin ara verilmesine bile neden olan çok sayıda salgınla karşı karşıya kalmıştı<sup>111</sup>. Bunda hiç kuşkusuz Asur ordusunun askeri seferler düzenledikleri yerlerdeki kötü sağlık şartları ve seferler neticesinde beraberinde getirdikleri savaş tutsaklarının hastalıkları bulaştırma potansiyelleri etkili olmuştu. Kroniğin, II. Sargon'un on beşinci yılı olayları (M.Ö. 707) çerçevesinde onun dört yıllık Babil ikametgâhından sonra buradan ayrılmasına neden olan Asur'daki bir salgından çok kısa bir şekilde bahsetmesi ilginçtir.

### Sonuç Yerine Bazı Değerlendirmeler

Babil kroniklerinin genellikle güvenilir ve tarafsız bilgiler içerdiğine inanılmasına rağmen bu metinlerdeki birtakım bilgilerin metinleri derleyen kâtiplerin yanlı tutumlarını yansıtmakta olduğu anlaşılmaktadır<sup>112</sup>. Bu kâtiplerin metinlerini düzenlerken seçtikleri/belirledikleri bilgileri kehanetler, astronomi günlükleri, kral yazıtları ve hatta başka kronikler gibi kaynaklardan elde etmiş olmaları kuvvetle muhtemeldir. Ancak birçok olayın kaynağının ne olduğu belirsizdir. Makalenin konusunu oluşturan bazı kralların hastalıkları ve sakatlıklarıyla ilgili bilgilerin hangi kaynaklardan elde edildiği bilinmemektedir. Esarhaddon ve Nabonidus gibi bazı Yeni Asur ve Yeni Babil krallarının tıbbi rahatsızlıklarıyla ilgili başka kaynaklarda birtakım bilgiler bulunmaktadır. Ancak özellikle Yeni Elam krallarının rahatsızlıklarıyla ilgili detaylı bilgilere nereden ve nasıl ulaşıldığı soru işaretidir. Diğer taraftan Weidner/Esagila ve Eski Krallar Kroniği'nde yer alan benzer kayıtların bu kronikleri derleyen kâtip ya da kâtiplerin yaşadığı zaman diliminden çok uzun süre önce (hatta Erra-imitti örneğinde olduğu gibi bin yılda daha uzun bir süre) yaşamış krallarla ilgili detaylar içermesi, üzerinde durulmaya değer bir konudur.

Yukarıda detaylarıyla anlatılan ve bazı kralların ölümlerine de neden olan sağlık sorunlarıyla ilgili bilgilerin yer aldığı başka çivi yazılı tabletlerin zaman içerisinde yok olup gittiği ya da hala toprak altında buldukları ihtimallerini ileri

110 Elayi, *a.g.e.*, s. 78, 208 (dipnot 42).

111 II. Sargon'un M.Ö. 706 yılında herhangi bir askeri sefere çıkmamış olmasının nedeni belki de bir önceki yıl yaşanan salgınla ilgiliydi. W. R. Gallagher, *Sennacherib's Campaign to Judah: New Studies*, Brill, Leiden 1999, s. 247. Söz konusu kronik kopyalarında (ABC 1A ve B) kralın on altıncı yılı hakkında bilgi yoktur. İlkinde metnin ilgili satırları zarar gördüğü için herhangi bir şey okunamamaktadır. Ancak ikincisinde on altıncı yıl (olayları) doğrudan atlanarak on beşinci yıldan on yedinci yıla geçilmiştir.

112 Bazı örnekler konusunda bkz. Glassner, *a.g.e.*, s. 48-51.

sürmek sorunu çözmeye konusunda daha kolay bir yol olarak gözükmese de, metindeki bilgilerin, bilgilerin içeriğinin<sup>113</sup>, kâtiplerin hangi bilgileri metne dâhil ettiği ile ilgili seçici tavırlarının, olayların anlatım sırasının ve düzeninin, metinlerin nerede düzenlendiği<sup>114</sup> ve kim tarafından yazıldığı ve okunduğunun<sup>115</sup> kısacası metnin içsel ve dışsal bağlamlarının üzerinde düşünmek sonuca ulaşmak konusunda daha uzun ve çetrefilli bir çaba gerektirir. Ancak bu çaba kroniklerde anlatılan olaylar ile bu olayları derleyen kâtipler arasındaki ilişkinin boyutlarını belirleme potansiyeli içermektedir. Diğer bir deyişle kâtiplerin kroniklere dâhil etmek üzere tercih ettikleri olayları hangi kıstaslara göre seçtiği ve bunu ne gibi bir amaç için yapmış olabilecekları üzerinde birtakım yorumlarda bulunma imkânı oluşur.

Kralların hastalıklarıyla ilgili bazı detayların uydurma<sup>116</sup>, abartı<sup>117</sup> ya da kişisel yorum<sup>118</sup> içermiş olması muhtemeldir. Ancak bu detaylar başka kaynaklardaki bilgilere dayandırılmış (gerçek olması?) ya da gerçekleşmesi tıbben mümkün olsa bile kroniklere eklenmesinin ardındaki niyetle ilgili makalede ileri sürülen muhtemel görüşleri değiştirmez. Kronik yazarlarının Asur, Babil, Elam krallarının ve hatta İsin kralı Erra-imitti'nin hastalıkları hakkında verdikleri kimi zaman kısa kimi zaman da görece uzun bilgiler Eski Mezopotamya tıp tarihi ile ilgili bilgilerimize katkılar sağlamaktadır. Kişilerden bağımsız söz konusu bu tıbbi vakalar (inme, felç, ateş, uykusuzluk ve solunum sorunları gibi) tıp ile ilgili metinler başta olmak üzere kraliyet yazışmalarında ve edebi metinlerde karşılaşılan benzer durumlar olduğu için kendine özgü bir ayrıcalıkları yoktur. Ancak kroniklerdeki bu tıbbi detaylar Babil tarih yazıcılığı açısından önemlidir. Kroniklerde yalnızca kralların hastalıklarıyla detaylı bir şekilde ilgilenildiği görülmektedir. Bu metinlerde kraliyet ailesi<sup>119</sup> ve üst düzey görevlilerin ölümü ve öldürülmesiyle ilgili çok sayıda kayıt bulunmasına rağmen<sup>120</sup> hastalık teması genellikle kralların ölümleriyle ilişkilendirilmiştir<sup>121</sup>. Bununla birlikte Yeni Babil kralı Nabonidus gibi hasta olup iyileşen krallar ya da herhangi bir hastalıktan kaynaklanmadan ölen krallardan da bahsedilmiştir. Özellikle ikincisinde kimi zaman kâtiplerin kralların ölüm nedenleri hakkındaki bilgisizlikleri de etkili olmuştur. Ayrıca bazı kralların (Babil kralı Nabu-nasir ve Elam kralı II. Humban-haltaş gibi) saraylarında hatta hastalanmadan öldükleri kaydedilmiştir. Babilli kâtipler büyük ihtimalle Yeni Asur kralı Esarhaddon'un hastalığının

113 Glassner, *a.g.e.*, s. 55-94.

114 Waerzeggers, "The Babylonian Chronicles: Classification and Provenance".

115 Waerzeggers, "Manuscript and Archive".

116 İsin kralı Erra-imitti'nin ölümü.

117 Elam kralları Humban-nimena'nın ve I. Humban-haltaş'ın felçleri.

118 Akad kralı Sargon'un uykusuzluk sorunu.

119 Kral eşlerinin ve annelerinin ölümlerinden bahsedilmektedir. Bkz. ABC 1: iv 22' (85), 7: ii 13'-15' (107), 7: iii 23' (111) ve MC 16: iv 22' (200-201), 26: ii 14' (234-237), iii 23' (238-239).

120 Yeni Babil Kronikleri Asur, Babil ve Elam krallarının ve çok sayıda üst düzey yetkilinin öldürülmesi ile ilgili kayıtlarla doludur.

121 Salgın, bir istisna oluşturur.



detaylarından haberdardı, ancak bu konuya hiç girmediler. Nitekim Esarhaddon, babası Sanherip'in Babil şehrini büyük bir öfkeyle yerle bir etmesine rağmen, Babil'e tekrardan hayat veren ve şehri tekrardan eski görkemine kavuşturmaya çalışan bir Asur kralıydı. Bu kralların Babil tarihi açısından sonraki nesillerce genellikle kötü anılarla anılmadıkları düşünülebilir. Ancak bu yorum kişinin tüm hayatına topyekûn bir genel bakışın sonucuyla ilgili olduğu için sorunlar içerebilir. Krallıklarının bir döneminde, tanrıları kızdıracak (!) herhangi bir konudaki hatalı davranışlarının sonucunda hastalıklarla (ölümle de sonuçlanma ihtimali olan) cezalandırılmış olmaları da elbette ki mümkündür.

Dolayısıyla tüm bu örnekler Eski Mezopotamya tarih yazıcılığında baskın olan bir anlayışı yansıtmaması açısından ayrı bir öneme sahiptir: hastalığın kişinin hatalarından kaynaklanan tanrısal bir ceza ile olan ilişkisine yönelik dini bir inancı. Kroniklerde hastalıklarla ilgili haklarında detaylı bilgi verilen kralların neredeyse hemen hepsinin ortak özelliği bu yöneticilerin Babil tarihi açısından kötü, istenmeyen ve olumsuz olaylarla anılmış olmalarıdır. Tanrı Marduk'un (Bel) yanlış davranışlarda bulunan bu kralları cezalandırmış olduğuyla ilgili bir algı yaratılmak istenmiş gibidir. Hastalıklar ve hastalıklarla ilişkili ölümler suç ve ceza arasındaki ilişkinin kanıtlarının gösterilebilmeleri açısından kayda değer hadiselerdi. Dolayısıyla sayısız kral arasından bazılarının ölümlerinin bilinen ya da uydurulan tıbbi nedenlerinin kayıt altına alınmak istenmesinin nedenlerini çok büyük oranda epistemolojik kaygılarda değil, daha ziyade tarih yazımının siyasal, dinsel ve geleneksel yönleriyle olan ilişkilerinde aramak gerekmektedir<sup>122</sup>. Örneğin Akad kralı Sargon'un uykusuzluk sorunları yaşadığından bahsedilmesi kendi başına tarihsel ve tıbbi bir değer taşımaz. Bu kayıt ona atfedilen M.Ö. I. binyıla tarihlendirilen çok sayıda başka "gerçekliği şüpheli" edebi anlatının derlenmesinin güncel ideolojilerle kurulmak istenen yakından ilişkisi çerçevesinde bakıldığında bir anlam kazanır<sup>123</sup>.

Hatta olay anlatımında kimi zaman spekülasyon potansiyeli yüksek, ilgi çekeceği ve merak uyandıracacağı düşünülen temalara ve içeriklere yer verilmesinin

122 Kral ölümlerinin kaydedilmesi konusunda bkz. W. W. Hallo, "The Death of Kings: Traditional Historiography in Contextual Perspective", *Ah, Assyria: Studies in Assyrian History and Ancient Near Eastern Historiography Presented to Hayim Tadmor*, Eds. Mordechai Cogan - Israel Eph'al, The Magnes Press, Jerusalem 1991, özellikle s. 163-164. Ayrıca M.Ö. 3. binyılın ikinci yarısı ile 2. binyılın ilk yarısında hüküm süren Mezopotamya krallarının icraatlarıyla ilgili kayıtların dini bir ritüel anlayışı çerçevesinde düzenlenmiş olabileceği ile ilgili geniş bir tartışma için bkz. W. Sallaberger, "Von Politischem Handeln zu Rituellem Königtum", *Ritual and Politics in Ancient Mesopotamia*, Ed. Barbara Nevling Porter, American Oriental Society, New Haven 2005, s. 63-93.

123 Akad kralı Sargon ile ilgili geç dönem edebi anlatıların ideolojik yönleri üzerine bkz. M. Van De Mieroop, *Cuneiform Texts and the Writing of History*, Routledge, New York 1999, s. 59-75.



arka planında da bu ilişkilerin rolünün ve etkisinin olduğu söylenebilir<sup>124</sup>. Son tahlilde bu konuda bildiklerimiz temelde kroniklerin bizlere aktardıkları kadardır, ancak kâtiplerin derledikleri kroniklere dâhil ettikleri olayların belirlenmiş kıstaslarına dair kimi zaman başka kaynaklara da dayanan yorumlarımızla bilgilerimizi genişletme imkânımız her zaman mümkündür<sup>125</sup>.

---

**Hakem Değerlendirmesi:** Dış bağımsız.

**Çıkar Çatışması:** Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

**Finansal Destek:** Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

---

**Peer-review:** Externally peer-reviewed.

**Conflict of Interest:** The author has no conflict of interest to declare.

**Financial Disclosure:** The author declared that this study has received no financial support.

### Kaynakça

Adalı, S. F. - A.T. Görgü, *Bâbil Hemeroloji Serisi: Uğurlu ve Uğursuz Günler Takvimi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

Adamson, P.B., “The Influence of the King on Medical Practice in Ancient Mesopotamia”, *Medicina Nei Secoli*, 1, 1989, s. 13-22.

Ambos, C., “Types of Ritual Failure and Mistakes in Ritual in Cuneiform Sources”, *When Rituals Go Wrong: Mistakes, Failure, and the Dynamics of Ritual*, Ed. Ute Hüsken, Brill, Leiden 2007, s. 25-47.

Beaulieu, P. A., “Nabonidus the Mad King: A Reconsideration of His Steles from Harran and Babylon”, *Representations of Political Power*, Eds. Marlies Heins - Marian H. Feldman, Eisenbrauns, Winona Lake- Indiana 2007, s. 137-166.

Bottéro, J., *Mezopotamya: Yazı, Akıl ve Tanrılar*, çev. Mehmet Emin Özcan - Ayten Er, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2003.

---

124 İsin kralı Erra-imitti'nin ölümü ve vekil krallık uygulaması arasında kurulan benzer ilişki konusunda bkz. J. J. Glassner, “Le devin historien en Mésopotamie”, *Proceedings of the XLVe Rencontre Assyriologique Internationale: Historiography in the Cuneiform World, Part I*, Ed. Tzvi Abusch ve diğerleri, CDL Press, Bethesda-Maryland 2001, s. 193.

125 Metin eleştirisinin sınırları üzerine bir yazı hakkında bkz. Hallo, “The Limits of Skepticism”.

Brinkman, J. A., "The Babylonian Chronicle Revisited", *Lingering over Words, Studies in Ancient Near Eastern Literature in Honor of William L. Moran*, Eds. T. Abusch - John Huehnergard - Piotr Steinkeller, Harvard Semitic Studies 38, Scholars Press, Atlanta 1990, s. 73-104.

\_\_\_\_\_, *A Political History of Post-Kassite Babylonia: 1158-722 B.C.*, Pontificum Institutum Biblicum, Roma 1968.

De Breucker, G., "Heroes and Sinners: Babylonian Kings in Cuneiform Historiography of the Persian and Hellenistic Periods", *Political Memory in and after the Persian Empire*, Eds. J. M. Silverman - C. Waerzeggers, SBL, Atlanta 2015, s. 75-94.

Elayi, J., *Sargon II, King of Assyria*, SBL Press, Atlanta 2017.

Fincke, J. C., "Spezialisierung und Differenzierung im Bereich der altorientalischen Medizin: Die Dermatologie am Beispiel der Symptome *simmu matqutu*, *kalmatu (matuqtu)*, *kibšu*, *kiššatu* und *gurištu*", *The Empirical Dimension of Ancient Near Eastern Studies*, Ed. Gebhard J. Selz, Lit Verlag, Münster 2011, s. 159-208.

Finkel, I. L., "Adad-apla-iddina, Esagil-kin-apli, and the Series SA. GIG", *A Scientific Humanist: Studies in Memory of Abraham Sachs*, Eds. Erle Leichty - Maria DeJ Ellis, University Museum, Philadelphia 1988, s. 143-159.

\_\_\_\_\_, "Bilingual Chronicle Fragments", *Journal of Cuneiform Studies*, 32/2, 1980, s. 65-80.

Frahm, E., "Sanherib", *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie*, 12, Berlin - New York 2009, s. 12-22.

Frame, G., *Babylonia 689-627 B.C.: A Political History*, Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, Leiden 1992.

\_\_\_\_\_, *Rulers of Babylonia: From the Second Dynasty of Isin to the End of Assyrian Domination (1157-612 BC)*, The Royal Inscriptions of Mesopotamia Babylonian Periods [RIMB] 2, University of Toronto Press, Toronto 1995.

Frayne, D. R., *Old Babylonian Period (2003-1595 BC)*, The Royal Inscriptions of Mesopotamia Early Periods [RIME] 4, University of Toronto Press, Toronto 1990.

Gadd, C. J. "The Harran Inscriptions of Nabonidus", *Anatolian Studies*, 8, 1958, s. 35-92.

Gallagher, W. R., *Sennacherib's Campaign to Judah: New Studies*, Brill, Leiden 1999.

Geller, M. J. - S. L. Cohen, "Kidney and Urinary Tract Disease in Ancient Babylonia, with Translations of the Cuneiform Sources", *Kidney International*, 47, 1995, s. 1811-1815.

Glassner, J. J., "Le devin historien en Mésopotamie", *Proceedings of the XLV<sup>e</sup> Rencontre Assyriologique Internationale: Historiography in the Cuneiform World*, Part I, Ed. Tzvi Abusch ve diğerleri, CDL Press, Bethesda-Maryland 2001, s. 181-193.

\_\_\_\_\_, *Chroniques mésopotamiennes*, Les Belles Lettres, Paris 1993.

\_\_\_\_\_, *Mesopotamian Chronicles*, SBLWAW 19, Ed. Benjamin Foster, Society of Biblical Literature, Atlanta 2004.

Goddeeris, A., *Tablets from Kisurra in the Collections of British Museum*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2009.

Grayson A. K., "Königslisten und Chroniken. B. Akkadisch.", *Reallexikon der Assyriologie und vorderasiatischen Archaologie*, 6, Walter de Gruyter, Berlin - New York 1980-1983, s. 86-135.

\_\_\_\_\_, *Assyrian and Babylonian Chronicles*, TCS 5 (tekrar basım), Eisenbrauns, Winona Lake- Indiana 2000.

\_\_\_\_\_, *Assyrian and Babylonian Chronicles*, TCS 5, Locust Valley, J. J. Augustin, N.Y. 1975.

\_\_\_\_\_- J. Novotny, *The Royal Inscriptions of Sennacherib King of Assyria (704-681 BC)*, Part I, The Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period [RINAP] 3/1, Eisenbrauns, Winona Lake-Indiana 2012.

Gurney, O. R., "The Sultantepe Tablets (Continued). IV. The Cuthaeen Legend of Naram-Sin", *Anatolian Studies*, 5, 1955, s. 93-113.

Hallo, W. W., "The Death of Kings: Traditional Historiography in Contextual Perspective", *Ah, Assyria: Studies in Assyrian History and Ancient Near Eastern Historiography Presented to Hayim Tadmor*, Eds. Mordechai Cogan - Israel Eph'al, The Magnes Press, Jerusalem 1991, s. 148-166.

\_\_\_\_\_, "The Limits of Skepticism", *Journal of the American Oriental Society* 110/2, 1990, s. 187-199.

Heeßel, N. P., "Diagnosis, Divination and Disease: Towards an Understanding of the Rationale Behind the Babylonian Diagnostic Handbook", *Magic and Rationality in Ancient Near Eastern and Graeco-Roman Medicine*, Eds. H. F. J. Horstmanshoff - Marten Stol, Brill, Leiden- Boston 2004, s. 97-116.

\_\_\_\_\_, “The Hands of the Gods: Disease Names, and Divine Anger”, *Disease in Babylonia*, Eds. I.L.Finkel - M.J.Geller, Brill, Leiden 2007, s. 120-130.

\_\_\_\_\_, *Babylonisch-assyrische Diagnostik*, Alter Orient und Altes Testament 43, Ugarit-Verlag, Münster 2000.

Huber, I., “Ersatzkönige in griechischem Gewand: Die Umformung der šar pūhi-Rituale bei Herodot, Berossos, Agathias und den Alexander-Historikern“, *Von Sumer bis Homer, Festschrift für Manfred Schretter zur Vollendung des 60. Lebensjahres*, Ed. R. Rollinger, Ugarit-Verlag, Münster 2005, s. 339-397.

Hunger, H, *Babylonische und assyrische Kolophone*, Neukirchener, Neukirchen-Vluyn 1968.

Kağnıcı, G., “Eski Mezopotamya’da Sıtma Hastalığı”, *Tarihsel Süreçte Anadolu’da Sıtma*, Ed. Şükran Köse ve diğerleri, Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s. 99-116.

Kinsbourne, M., “The Right Hemisphere and Recovery From Aphasia”, *Handbook of Neurolinguistics*, Eds. Brigitte Stemmer - Harry A. Whitaker, Academic Press, San Diego-California 1998, s. 385-392.

Labat, R., “La Mort Du Roi D’Elam Ĥumban-Ĥaltaš I, Dans La Chronique Babylonienne”, *Archiv Orientalní [ArOr]*, 17, 1949, s. 1-6.

Lambert, W. G., “Nabonidus in Arabia”, *Proceedings of the Seminar for Arabian Studies*, Vol. 2, Archaeopress Publishing, 1972, s. 53-64.

Liverani, M., “Later Mesopotamia”, *The Oxford History of Historical Writing Volume I: The Beginnings to AD 600*, Eds. Andrew Feldherr - Grant Hardy, Oxford University Press, Oxford 2011, s. 29-52.

Livingstone, A., *Hemerologies of Assyrian and Babylonian Scholars*, CDL Press, Bethesda, Maryland 2013.

Luckenbill, D. D., *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, Volume 2, The University of Chicago Press, Chicago, Illinois 1927.

Mattila, R., “The Political Status of Elam after 653 BC According to ABL 839”, *State Archives of Assyria Bulletin*, I, 1987, s. 27-30.

Milik, J. T., “Prière de Nabonide et autres écrits d’un cycle de Daniel: Fragments araméens de Qumrân 4”, *Revue Biblique*, 63/3, 1956, s. 407-415.

Mitsuma, Y., “From Preliminary Diaries to Short Diaries: The First and Second Steps in the Compilation Process of the Late Babylonian Astronomical Diaries”, *Sources and Commentaries in Exact Sciences [SCIAMVS]*, 16, 2015, s. 53-73.

\_\_\_\_\_, “The Offering for Well-Being in Seleucid and Arsacid Babylon”, *Archiv für Orientforschung*, 53, 2015, s. 117-127.

Oshima, T., *Babylonian Poems of Pious Sufferers: Ludlul Bel Nemeqi and the Babylonian Theodicy*, Mohr Siebeck, Tübingen 2014.

Parpola, S., “Assyrian Library Records”, *Journal of Near Eastern Studies*, 42/1, 1983, s. 1-29.

\_\_\_\_\_, *Letters from Assyrian Scholars to the Kings Esarhaddon and Assurbanipal, Part II: Commentary and Appendices*, *Alter Orient und Altes Testament* 5/2, Butzon & Bercker, Neukirchen-Vluyn 1983.

\_\_\_\_\_, - K. Watanabe, *Neo-Assyrian Treaties and Loyalty Oaths (State Archives of Assyria 2-SAA 2)*, Helsinki University Press, Helsinki 1988.

Potts, D. T., “The Elamites”, *The Oxford Handbook of Iranian History*, Ed. Touraj Daryaee, Oxford University Press, New York 2012, s. 37-56.

Radner, K., “The Trials of Esarhaddon: The Conspiracy of 670 BC”, *Isimu*, VI, 2003, s. 165-183.

Salin, S., “When Disease “Touches”, “Hits”, or “Seizes” in Assyro-Babylonian Medicine”, *Kaskal*, 12, 2015, s. 319-336.

\_\_\_\_\_, “Words for Loss of Sensation and Paralysis in Assyro-Babylonian Medical Texts: Some Considerations”, *Le Journal Des Médecines Cunéiformes [JMC]*, 31, 2018, s. 26-37.

Sallaberger, W., “Von Politischem Handeln zu Rituellem Königtum”, *Ritual and Politics in Ancient Mesopotamia*, Ed. Barbara Nevling Porter, American Oriental Society, New Haven 2005, s. 63-93.

Schaudig, H., *Die Inschriften Nabonidus von Babylon und Kyros' der Großen*, *Alter Orient und Altes Testament* 256, Ugarit-Verlag, Münster 2001.

Scurlock, J. - B. R. Andersen, *Diagnoses in Assyrian and Babylonian Medicine: Ancient Sources, Translations, and Modern Medical Analyses*, University of Illinois Press, Urbana- Chicago 2005.

\_\_\_\_\_, *Sourcebook for Ancient Mesopotamian Medicine*, SBL Press, Atlanta-Georgia 2014.

Slanski, K., *Babylonian Entitlement Narûs (Kudurrus): A Study in Form and Function*, American Schools of Oriental Research, Boston 2003.

Starr, I., *Queris to the Sungod: Divination and Politics in Sargonid Assyria*, *State Archives of Assyria* 4 [SAA 4], Helsinki University Press, Helsinki 1990.

Stol, M., *Epilepsy in Baylonia*, Styx Publication, Groningen 1993.

Tadmor, H., “Propaganda, Literature, Historiography: Cracking the Code of the Assyrian Royal Inscriptions”, *Assyria 1995*, Eds. Simo Parpola - R. Whiting, The Neo-Assyrian Text Corpus Project, Helsinki 1997, s. 325-338.

\_\_\_\_\_ - S. Yamada, *The Royal Inscriptions of Tiglath-pileser III (744-727 BC) and Shalmaneser V (726-722 BC), Kings of Assyria*. RINAP 1, Eisenbrauns, Winona Lake 2011.

Ungnad, A., “Woran starb König Era-imitti von Isin?”, *Orientalia*, 12, 1943, s. 194-195.

Van, B. W. - F. Wiggermann, “Magic in History: A Theoretical Perspective, and Its Application to Ancient Mesopotamia”, *Mesopotamian Magic: Textual, Historical, and Interpretative Perspectives*, Eds. Tzvi Abusch - Karel van der Toorn, Styx Publications, Groningen 1999, s. 3-34.

Van, D. M. M., *Cuneiform Texts and the Writing of History*, Routledge, New York 1999.

Van, Seters. J., *In Search of History: Historiography in the Ancient World and Origins of Biblical History*, Yale University Press, New Haven 1997.

Waerzeggers, C., “Manuscript and Archive: Who Wrote and Read Babylonian Chronicles?”, *Conceptualizing Past, Present and Future: Proceedings of the Ninth Symposium of the Melammu Project*, Helsinki / Tartu, 18-24 Mayıs 2015, Eds. S. Fink - R. Rollinger, Ugarit-Verlag, Münster 2018, s. 335-346.

\_\_\_\_\_, “The Babylonian Chronicles: Classification and Provenance”, *Journal of Near Eastern Studies*, 71/2, 2012, s. 285-298.

\_\_\_\_\_, “The Prayer of Nabonidus in the Light of Hellenistic Babylonian Literature”, *Jewish Cultural Encounters in the Ancient Mediterranean and Near Eastern World*, Eds. M. Popović- M. Schoonover- M. Vandenberghe, Brill, Leiden 2017, s. 64-75.

Walls, Neal H., “Sakat Bedenin Kökenleri: Eski Mezopotamya’da Sakatlık”, çev. G. Kağnıcı G., *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 37/64, 2018, s. 369-394.

Watanabe, K., “Die literarische Überlieferung eines babylonisch-assyrischen Fluchthemas mit Anrufung des Mondgottes Sin”, *Acta Sumerologica*, 6, 1984, s. 99-119.

Waters, M. W., *A Survey of Neo-Elamite History*, State Archives of Assyria Studies [SAAS], 2000.

Weissbach, F., “Aşşuraḥiddin”, *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 1, Eds. Erich Ebeling - Bruno Meissner, Walter de Gruyter, Berlin - Leipzig 1932, s. 198-203.

Wilson, J. V. K. - E.H. Reynolds, “On Stroke and Facial Palys in Babylonian Texts”, *Disease in Babylonia*, Eds. I.L.Finkel - M. J. Geller, Brill, Leiden 2007, s. 67-99.

Zur, Ofer, “Savaşın Psiko-Tarihi: Kültür, Ruh ve Düşmanın Birlikte Evrimi”, çev. G. Kağnıcı, *Tarih Okulu Dergisi*, VI, 2010, s. 125-143.



### Extended Abstract

Known as the Neo-Babylonian Chronicles, the cuneiform texts were compiled (copied) by Babylonian scribes and mostly concern the historical events of both the recent and distant past. Recorded concisely and chronologically, they detail events starting from the Babylonian king Nabunassar era in 747-734 BC and continue to the period just after the capture of Babylonia by the Persians in 539 BC.

In this study, the records concerning the illnesses and disabilities of the Mesopotamian and Elamite kings in these chronicles will be discussed. We will attempt to determine the historical importance of these medical problems of the kings with regards to the medical history of Mesopotamia. Some assessments will be made concerning the relations between these records and the political, religious, and traditional aspects of Babylonian historiography. Additionally, other pieces of information in other chronicles such as Esarhaddon, Weidner, and Chronicle of Early Kings will be referred to when needed.

Although numerous Babylonian and Assyrian kings are mentioned concerning political events in the Neo-Babylonian Chronicles, the only king whose illness is mentioned is the Neo-Assyrian king Esarhaddon (681- 669 BC). The king fell ill during one of his campaigns and subsequently died. There is not much detailed information about the king's illness in the relevant chronicles. Similarly, the chronicles do not mention the illnesses of the Babylonian kings in much detail. While the Neo-Babylonian king Nabunassar (747-734 BC) died after becoming sick in his palace, another Babylonian king Nabonidus (555-539 BC) was also ill but recovered. In brief, it is observed that the medical backgrounds of some of the numerous Babylonian and Assyrian kings are mentioned in the Neo-Babylonian Chronicles and that these references are only superficial. However, it is very clear that the illnesses and disabilities of the Neo-Elamite kings, who reigned during the 1st millennium BC, are mentioned in more detail by the chronicle scribes. What is the reason behind the fact that no detailed information is given about the illnesses of the Assyrian and Babylonian kings, while the health situations and deaths of their contemporary Neo-Elamite kings include more details? There might be more than one answer to this question. One answer might be that the scribes could not find sufficient information in the ancient sources about these issues while compiling the chronicles. In addition, statements indicating that the demise of the kings did not result from an illness and particularly that some of them "died in the palaces" are either proof of

the fact that there is not sufficient information about the cause of death of these kings or it is possible that these individuals were accepted as “well-remembered figures” in Babylonian history. However, another answer (and one which is the main focus of the study) should be sought in the relation between the medical knowledge and tradition of Babylonian historiography, in which political and religious ideologies are dominant. It is possible to find pieces of information about the health problems of kings such as Esarhaddon and Nabonidus in other cuneiform sources such as the royal inscriptions and correspondence. However, only in the chronicles is it possible to encounter details about the illnesses of the Elamite kings. The records of the death of two Neo-Elamite kings following a stroke and/or paralysis can be considered as an example of the reflection of a pro-Babylonian attitude towards historiography. It is certain that the scribe or scribes, who mentioned these pieces of information, are eager to leave no stone unturned about information and the details concerning the disabilities or deaths of the Elamite kings. It should be considered that a conscious preference in deciding which pieces of information to be recorded might be related to the world views of the scribes, the relevance of the kings, the form of the illnesses to be mentioned, divine background, and the political/ideological aspects of historiographical tradition. Similarly, this relation is conspicuous in the health problems of the Sargon of Akkad and Isin king Erra-imitti written in the records of the Chronicles of the Early Kings and Weidner as well.

It is possible that some of the details concerning the illnesses of the kings might contain fabrications, exaggerations, or personal comments. However, even if these details are supported by information from other cuneiform sources or even if it is medically possible, it doesn't change the possible views asserted in the study about the intentions behind adding them to the chronicles. Sometimes concise and sometimes relatively longer, the information provided by the chronicle writers about the illnesses of the Assyrian, Babylonian, and Elamite kings, and even about the Isin king Erra-imitti contribute to our knowledge about the medical history of ancient Mesopotamia. Independent from the individuals, since these medical cases (such as stroke, paralysis, fever, insomnia, and respiratory problems) are common in royal correspondence and literary texts and particularly in medical texts, they have no particular privilege. However, these medical details in the chronicles are important with regards to Babylonian historiography. It is observed in the chronicles that only the health problems of the kings are detailed with interest. However, some kings like the Neo-Babylonian King Nabonidus (who recovered after the illness), or kings who died wit-

hout getting sick, are also discussed. Particularly in the latter case, it was also relevant that some of the scribes did not have knowledge about the causes of deaths of the kings. Additionally, it was recorded that some of the kings (like the Babylonian king Nabunassar) died in the palaces, even without getting sick. The Babylonian scribes were probably informed about the details of the illness of the Neo-Assyrian king Esarhaddon; however, they did not mention it. In fact, Esarhaddon was a Neo-Assyrian king, who was trying to revive the city of Babylonia and return it to its old magnificent days after his father, Sennacherib, wrathfully devastated the city. It can be considered that these kings were not remembered with ill feelings by later generations. However, this interpretation can involve problems, since it is a result of an overall general view about the whole life of the individual. It is also possible that they were punished with illnesses resulting in death by the gods due to their misconduct in any period of their kingdom or in any issue that might annoy (!) the gods.

Therefore, all of these examples have great importance since they reflect the dominant understanding concerning the ancient Mesopotamian historiography: a religious belief that the illness is a divine punishment arising from the faults of an individual. The common trait of almost all of the kings, about whom the chronicles give detailed information concerning their illnesses, is that they were all remembered negatively with regards to the history of Babylonia. It is possible that there was an attempt to create a perception that the patron deity of the city of Babylon Marduk (Bel) punished these kings who were in the wrong. Illnesses and deaths related with these situations were remarkable events since they demonstrated the proof of the relation between the crime and the punishment. Thus, the motives behind the intention to abstain from recording the known or fabricated medical causes of deaths of some kings should not be examined, to a large extent, in the epistemological concerns. These motives should be investigated in the relations between historiography and its political, religious, and traditional aspects. For example, mentioning the insomnia problems of Sargon of Akkad doesn't have a medical or historical importance in itself. This record reaches significance when there is an attempt to establish relations between the current ideologies and compilation of literary narratives, whose "reality is suspicious", that are dated to the 1st millennium BC. It might also be mentioned that, sometimes while narrating, the role and influence of these relations are behind the inclusion of the themes and contents, which are thought to arouse curiosity and interest, with a high potential of speculation.